

Apunts per a una història de l'anarquisme a Granollers

Ponències
Revista del
Centre d'Estudis
de Granollers,
17 (2013), 111-156

111

Resum: *Aquesta ponència explica la implantació i el desenvolupament de l'anarquisme a Granollers des dels seus orígens, a mitjan segle XIX, fins a la seva pervivència en la lluita antifranquista, a mitjan segle XX. L'anarquisme no va ser només un moviment sindical i una ideologia política, sinó un conjunt de pràctiques socials i culturals que formen un tot indestruïble en la lluita dels llibertaris contra l'estat i contra la dominació social i política de les classes populars. El sindicalisme, les vagues i l'acció directa, però també la creació d'ateneus i escoles laiques o l'edició de publicacions periòdiques, formen part d'aquesta lluita revolucionària i de la quotidianitat dels llibertaris. És per això que l'àmbit local és especialment adequat per resseguir el moviment anarquista en els diferents vessants. L'estudi del cas de Granollers permet observar com van transcórrer aquestes pràctiques, identificar-ne els protagonistes, veure com s'interrelacionaven amb la història general, i fer més comprensible aquesta història.*

L'anarquisme ibèric no va ser només una ideologia política, sinó tot un moviment cultural i social que es va fer visible a partir d'unes pràctiques determinades que van abastar sobretot els ambients locals. La seva descripció i anàlisi es pot fer a partir dels mètodes de la historiografia tradicional del moviment obrer, però també a partir de les aportacions de l'antropologia cultural i social, i de les recents anàlisis sobre la microhistòria i les seves aportacions sobre la història local. Així, de manera dialogant, podem establir els nexes entre història local i història general, interconnectant ambdós espais per intentar comprendre el passat i integrar-lo dins del discurs del present.

És el cas de l'estudi d'una comunitat local, Granollers, com a exemple per descriure la implantació i el desenvolupament d'aquestes pràctiques culturals que portaran a la plasmació real del projecte llibertari a partir del grup municipal. Certament, aquest projecte es manifestarà durant un període breu que podríem establir des del juliol de 1936 fins al maig de 1937, però ens mostra la força

d'aquestes pràctiques dins les classes subalternes catalanes des de mitjan XIX, i la seva pervivència en la resistència antifranquista fins a mitjan segle XX.

El nostre no pretén ser un treball exhaustiu sobre el moviment llibertari, que depassaria el marc d'aquest article, sinó tan sols una mostra de les iniciatives i de les persones que hi estan vinculades a Granollers.

Les primeres passes

L'any 1855 trobem ja el nom de Granollers lligat a les primeres passes dels mítings i trobades dels membres de l'incipient moviment obrer català lligat al sector tèxtil i a la progressiva implementació de la maquinària industrial als tallers de cotó i llana. Joan Boldú, membre de la Junta Central de Directors de la Classe Obrera de Barcelona, fundada per un nucli d'obers de la Societat d'Obrers de la Indústria Tèxtil del Cotó, juntament amb Manuel Escoda i Josep Grasetes, són nomenats el 23 de març delegats de les tres comissions per «conciliar els interessos i la llibertat de fàbriques i obrers» en els conflictes laborals que es multiplicaven en els municipis catalans. Els tres membres van visitar una significativa llista de municipis on s'anava mecanitzant el sector tèxtil i on s'incrementava la protesta obrera. Entre aquests municipis hi ha Granollers, que comença a veure expressades les reivindicacions dels nuclis obrers.¹

Una mostra d'aquesta activitat dels obrers granollerins es troba en el testimoni d'Ignasi Tàpias, assistent al Congrés de Barcelona (1870) de la Internacional. Es tracta del I Congrés de les Societats Obreres de tot Espanya, que té lloc el dia 18 de juny al desaparegut Teatre Circ, i és presidit per Rafael Farga Pellicer. El grup català, el més nombrós, està format per 50 delegats; la delegació del Vallès hi envia també dos representants sabadellencs. Tàpias, teixidor de llana, pren la paraula en la ponència entorn de l'apoliticisme,

¹ També: Vic, Sant Andreu del Palomar, Caldes de Montbui, Sant Feliu de Codines, Sentmenat, Castellterçol, Moià, Sant Celoni, Sabadell, Centelles, Roda de Ter, Manlleu, Prats de Lluçanès, Vilanova de Vilamajor, Berga. En tots aquests municipis es reuneixen comissions de treballadors i patrons que negocien incipients convenis salarials (J. Benet i C. Martí, *Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el Bienni Progressista (1854-1856)*, Barcelona, 1976).

Ponències

que figura transcrita a les actes del congrés.² Tàpias és partidari de la posició moderada de Roca i Galès i s'absté, com ell, en el dictamen sobre resistència i sobre les cooperatives.³ Va signar el document alternatiu redactat per Roca sobre organització social.⁴ Destaquem aquí la seva intervenció a l'entorn de l'apoliticisme, de la qual transcrivim uns paràgrafs aclaridors de la seva posició entenimentada:

«La política, ciudadanos, a mi entender, es la base fundamental de toda organización social, es decir, los cimientos de todo edificio, si ha de ser sólido. He aquí por qué en mi concepto se ha padecido una equivocación al marcar los temas de este congreso poniendo en cuarto turno el que a mi entender debía ocupar el primero. He aquí por qué ha habido interrupciones en el curso de las discusiones de los primeros temas; esto mismo prueba que todos, por más que digamos lo contrario, somos políticos...

Porque, ciudadanos, esta protección, nosotros los tejedores, que pedimos por parte del estado, la creemos altamente necesaria, porque la experiencia nos ha enseñado que los obreros solos no hemos podido vencer, o a lo menos muy pocas veces, la fuerza del capital, y si alguna vez hemos obtenido algo ha sido a favor de una transformación política y lo hemos perdido también en otra transformación.»⁵

Tàpias demana la formació de jurats mixtos que puguin mitjançar entre patrons i obrers. També proposa la participació obrera en les eleccions municipals, les diputacions i les Corts a partir del vot dels obrers:

² J. Termes, *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional (1864-1881)*, Barcelona, Ariel, 1977, p. 114.

³ Josep Roca i Galès (1828-1891) fou un teixidor republicà i cooperativista que va organitzar al seu entorn sectors obreristes reivindicatius. Va treballar a Gràcia i el 1866 fundà la revista *La Associació*, on divulgà el cooperativisme. Els anys 1873 i 1874 fou diputat provincial de Barcelona.

⁴ Unes notes sobre ell a M. T. Martínez de Sas i P. Pagès (coord.), *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*, Barcelona, Universitat de Barcelona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

⁵ I segueix: «No se me oculta tampoco, ciudadanos, que la clase a la que pertenezco es la que tal vez es más desgraciada, que está en peores condiciones para poder mejorar su trabajo a causa de las mujeres que trabajan en dicha industria, y por lo dispersada que está en todas partes, y también las grandes diferencias que hay de una población a otra en retribución de la mano de obra. Por esta causa tenemos hoy mismo una exposición a las Constituyentes para que nos autorice, por medio de una ley especial, la institución de jurados mixtos entre patronos y obreros para poder dirimir estas diferencias y mejorar en lo posible la condición de trabajo» (Actes del Congrés, citades a J. Termes, *op. cit.*).

«porqué es claro, ciudadanos, que si los capitalistas y los privilegiados hacen las leyes, siempre las harán en favor suyo, al paso que si los obreros tomasen parte en la formación de estas leyes, ciertamente que las harían en favor nuestro. He aquí por qué creo que los obreros debemos tomar parte activa en dichas elecciones. Ahora que tenemos el debate del sufragio universal, los contrarios de que los obreros tomemos parte en la política y aceptemos la protección el gobierno, dice: ¿Qué es el sufragio universal, si los patronos obligarán a votar a este o aquel candidato amenazándoles con despedirles de los trabajos? Esto, por desgracia, es cierto que ha pasado y pasa muchas veces; por lo mismo debemos pedir al gobierno que garantice, como debe garantizar, los derechos de todos los ciudadanos, haga cumplir la ley, que se castigue al que coarte la voluntad de sufragio de cualquier ciudadano. Pues yo recuerdo haber leído en un periódico que en los Estados Unidos un consejo declaró que ningún patrono podía despedir a ningún trabajador por ideas políticas considerando un atentado a la libertad individual, como también a la ley del estado [...] A nosotros, los tejedores a mano con treinta años de práctica social, la experiencia así nos lo enseña».

Aquesta és potser la part més interessant de l'aportació de Tàpias: explica que fa més de trenta anys que els teixidors a mà estan organitzats per reivindicar els seus drets, és a dir, des de 1840.

Dos anys després, al Congrés de Còrdova, el tercer Congrés Federal, celebrat el desembre de 1872, també figura un representant de Granollers, C. Martí, que hi acudeix amb un de Terrassa, V. Asensi. També rastregem les passes dels teixidors de la ciutat en la Conferència Comarcal de juliol-agost de 1876, amb la Federació Local de Granollers, en la Reconstrucció de l'Aliança.⁶

Un altre nom significatiu és el d'Andreu Molins, paleta, que va ser un dels destinataris catalans del «Manifiesto a los Trabajadores de España» (abril de 1874), publicat per la Comissió Federal de la Regió Espanyola de l'AIT (Associació Internacional de Treballadors). Figura domiciliat a la carretera de Vic.

Disposem de poques biografies completes d'aquests primerencs militants catalans. Potser un dels més visibles és Antoni Gurri i

⁶ Segons Anselmo Lorenzo a la Memoria de la Comissió Federal, a Catalunya hi ha 13 federacions.

Bergés, nascut probablement cap al 1855, teixidor de Granollers que destacà en les mobilitzacions dels anys vuitanta amb els, també actius, José López Montenegro, Josep Miguel i Teresa Claramunt, organitzats dins del grup Lliga Anticlerical Monti Tognetti, a final del 1883.⁷

Antoni Gurri i Teresa Claramunt (1862-1931), també teixidora, es van unir en una cerimònia civil el 12 de gener de 1884, tot un desafiament social a la seva època. Sembla que es coneixien dels ambients socials, ja que es van casar al cap de cinc mesos que Gurri enviudés. Ella havia intervingut en les vagues de Sabadell i col·laborava a *Los Desheredados*. Al 1888 marxà amb Gurri a Portugal a causa del clima extrem de violència dins les lluites socials al Vallès; però tornen al cap de poc temps.

La parella va ser acusada de prendre part en l'atemptat atribuït als anarquistes en el carrer barceloní dels Canvis Nous el 7 de juny de 1896, tot i que aquell any residien a Camprodon. Gurri va ser condemnat a cadena perpètua al penal de Montjuïc amb altres llibertaris. El ressò internacional despertat arran de les tortures i les detencions arbitràries va portar a la seva excarceració, però ells i alguns més van ser deportats a Anglaterra (Montseny, Tàrrida del Màrmol, etc.), on van ser rebuts per Luisa Michel i altres revolucionaris internacionals. A Anglaterra Gurri va treballar com a teixidor. Després van partir cap a França, primer a Roubaix, i després a París,⁸ on van freqüentar Anselmo Lorenzo i Ferrer i Guàrdia.

Malgrat que Lola Iturbe ens confirmà que la parella residia a Granollers, Vicente situa la parella a Sabadell,⁹ i sabem que van a viure a la vila de Gràcia el 1891. L'any 1901 Teresa Claramunt es separa definitivament de Gurri i s'uneix breument a José López Montenegro, mestre de Cartagena resident a Sabadell, si bé Albano

⁷ Sobre tots ells vegeu A. Dalmau, *El procés de Montjuïc. Barcelona al final del segle XIX*. Barcelona. Ed. Base, 2010. Sobre Claramunt: L. Vicente, *Teresa Claramunt, pionera del feminisme obrerista anarquista*, Madrid, FAL, 2006, i M. A. Pradas Baena, *Teresa Claramunt, la "virgen roja" barcelonesa*, Barcelona, Virus, 2006. En ambdues obres hi ha referències d'escriptors anarcosindicalistes sobre Claramunt, sobretot articles de Frederica Montseny. Sobre Sabadell, on actuen, vegeu A. Castells, *Sabadell. Informe de l'oposició. República i acció directa. 1868-1904*, Sabadell, Riutort, 1977.

⁸ Alguns escrits autobiogràfics del mateix Gurri a: *La campaña del progreso a favor de las víctimas del proceso de Montjuïc*, Barcelona, Tarraco, Vilador y Cuesta Imp, s.d., p. 621-624.

⁹ L. Vicente, *op. cit.*

Rosell afirma en un dels seus escrits que Leopoldo Bonafulla fou el causant del final de la parella.¹⁰ La biografia de Gurri, teixidor de Granollers, encara està per escriure.

Escoles i laïcitat

116

Ponències

Tot aquest entramat social de lluites dels teixidors, en què participen majoritàriament les dones, i de publicacions lliurepensadores nascudes de la mateixa classe treballadora, dona com a resultat una extraordinària eferescència local i comarcal. Lògicament, una de les primeres reivindicacions lligades a la protesta obrera és la de la seva pròpia instrucció, com ho demostren les primeres actes de les associacions obreres en els seus primers congressos. Els anarquistes vehicularan, juntament amb els maçons, els lliurepensadors, els espiritistes o els materialistes ateu, les seves expectatives de millora de la humanitat a partir de la creació i propagació de les escoles laiques i l'educació de la dona.

És més, a França l'escola primària va ser obligatòria per a nois i noies des del 1881, gràcies a les noves lleis que obligaven a anar a escola dels 6 als 13 anys. La majoria d'aquestes lleis van ser obra de Jules Ferri (1832-1893), ministre d'Instrucció Pública. La imatge del país veí engrescava els lliurepensadors catalans, que comprovaven com l'ensenyament religiós ja no formava part de les matèries obligatòries escolars. A més, a partir del 30 d'octubre de 1886 la llei Goblet obligava els religiosos a deixar el seu lloc com a educadors als nous funcionaris laics.

Al nostre país, el 1881 el govern de Sagasta permet la creació de les escoles laiques: tot un avenç per al moviment lliurepensador. Entre 1882 i 1896 es comptabilitzen a Catalunya més de 110 escoles laiques de diversos tipus, tot i que és força difícil finançar-les. A voltes ho fa la maçoneria o algun partit polític, però en d'altres l'assistència de l'alumnat depèn del pagament de les classes mitjanes altes de tarannà republicà.¹¹ La classe treballadora no pot ni plantejar-se assistir-hi, ja que necessita el sou dels infants per

---

¹⁰ A. Rosell, *Vidas trágicas*. Montevideo, mecanografiat, 1940, p. 62.

¹¹ Sobre el paper d'alguns francmaçons, com ara R. Arús i el seu cercle, vegeu D. Marín, *La Semana Trágica. Barcelona en llamas, la revuelta popular y la Escuela Modera*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2009, p. 126.

a sobreviure, i no pot escolaritzar-los. A més, des de 1825 està prohibida la coeducació, i la Llei Moyano de 1857 és clarament sexista: exclou les nenes de l'aprenentatge de l'agricultura, el comerç i la indústria, la geometria, el dibuix lineal, la física i la història natural.¹²

Significativament, el 1884 les vallesanes Teresa Claramunt Creus, Federación López Montenegro i Getrudis Fau van constituir la Secció Varia de Treballadores Anarco-col·lectivistes per tal de coajudar a l'emancipació dels éssers dels dos sexes de la FTRE, i aviat aposten en els seus discursos per la instrucció femenina. Claramunt i el seu cercle són col·laboradors actius de la premsa anarquista de la seva època, amb títols tan significatius com *La Tramuntana*, *El Porvenir del obrero*, de Maó, amb un important nucli d'escoles racionalistes, *El Productor*, *Tierra y Libertad* i el sabadellenc *Los Desheredados*. Els mítings i les sortides de propaganda faran de veritable nexa d'unió del grup d'anarquistes vallesans amb la resta, no tan sols catalans, sinó també de la Península.

En aquests anys Granollers també té la seva escola laica, que conviu amb les privades d'orientació religiosa. Tenim notícia de l'existència el 1883 de l'Escola Laica de l'Ateneu Demòcrata Republicà, presidit per l'astrònom Dionís Puig (1853-1921).¹³ Aquest és un personatge singular, autor d'obres capdavanteres en la recerca a l'entorn de la climatologia del seu temps, com ara *La sequia en España y sus causas. Cambio de su regimen climatologico* (1905) i *Dinámica atmosférica y barografía de Europa* (1913).¹⁴ Segons els estatuts de la institució, es tracta d'una escola laica, d'instrucció il·limitada a càrrec dels socis. L'any 1885 està integrada dins la Confederación Escolar Gabarró.

Bartomeu Gabarró és, sens dubte, una figura cabdal en el tombant de segle que encara no ha merescut un bon estudi. Antic escolapi, fou un dels anticlericals catalans més actius: fundà la Liga Universal

¹² La reforma de Moyano beneficiava els sectors obrers fent obligatori l'ensenyament públic de 6 a 9 anys, però no es va complir.

¹³ A. Corominas, M. Fernández, E. Navarro i R. Serra, *L'escola republicana a Granollers (1931-1939)*, Granollers, Casal del Mestre, 2006.

¹⁴ Vegeu J. Planas, «Dionís Puig: una vida dedicada a la recerca científica». *Lauro*, 1 (1990), pp. 24-28; F. Roma, «Consideracions sobre l'obra de Dionís Puig. L'agricultura i el problema de l'aigua», *Lauro*, 8 (1994), pp. 14-17.

Anticlerical de Librepensadores a imitació del model francès i va articular al seu entorn un bon nombre de mestres racionalistes i propagandistes laics. Entre d'altres, estaven adherides a la seva Confederació les escoles racionalistes de Vilanova i la Geltrú (de nens, a càrrec del federalista Victor Ferrer, i de nenes, a càrrec de Teresa Mañé).¹⁵

Gabarró va tenir picabaralles amb alguns dels seus correligionaris i el 1884 apareix a Barcelona l'Associació Universal de Lliurepensadors. Sempre es va barallar amb el grup de Lluanas i Pujals i la seva *Tramontana*, els quals qualificava de jesuïtes. Ells, al seu torn, l'acusaven de manipulador. Pensem que hi tenia bastant a veure el to catalanista de Lluanas i la seva publicació, però és indubtable la frenètica activitat de Gabarró. Va editar *La Tronada* i *Eco de la Enseñanza Laica* i també molts llibrets d'agitació, amb títols tan provocadors com *Los perros del señor* (1883).

Gabarró fou també l'artífex de la Libreria Laica y Anticlerical, situada al carrer Petritxol de Barcelona. Davant la manca de material adient per a les escoles laiques, Gabarró va emprendre la tasca de fer nous llibres de text. Aquesta és una iniciativa que només portarà a terme al cap de 20 anys Ferrer i Guàrdia amb les *Publicaciones de la Escuela Moderna*. Gabarró va editar també els estatuts de la seva Unión Universal de Librepensadores Anticlericales. Una de les normes per a pertànyer a l'associació era tenir 21 anys, i s'hi podien adherir «todos los individuos y Asociaciones de Ateos, Espiritistas, Racionalistas, etc., o sea, los disidentes de Roma, que no vilipendien la Razón». A més, demana una col·laboració amb el seu òrgan de premsa: «participar por escrito a la dirección de *La Tronada* los sucesos clericales, para darles publicidad», un fet que tenia el seu paral·lel en les notes aparegudes a *La Tramontana*. Signaven els estatuts el grupo Central: José B. Taulé, Pedro Sebastià Vila, Francisco Costa, Arturo Arnal, Antonio Calafell i el mateix Gabarró.¹⁶

¹⁵ *El Vendaval*, núm. 17 (1/4/1888), Vilanova i la Geltrú. Teresa Mañé i Joan Montseny s'uneixen lliurement i obren les seves escoles, de nenes i de nens respectivament, a Reus, fins que són detinguts i deportats després dels fets de la bomba de Canvis Vells a Barcelona. Poc més tard seran els artífexs de les publicacions més rellevants de l'anarquisme espanyol: *La Revista Blanca* i *La Novela Ideal*. Sobre les seves biografies de joventut, vegeu D. Marín i S. Palomar, *Els Montseny-Mañé: un laboratori de les idees*. Reus, Arxiu Municipal-Carrutxa, 2006.

¹⁶ Més detallat a D. Marín, *La Semana Trágica*, op. cit.

Segons Pere Solà, Gabarró va posar en marxa, dins de la seva confederació, més de 50 escoles amb més de 3.000 alumnes. Espiritista, va difondre també les obres d'Allan Kardec, una moda a la seva època, i també les de Dumas o Nakens.¹⁷

Gabarró fou un home popular a Granollers. A *El Látigo* de Granollers del 10 de febrer de 1884, hi trobem ja referències, amb una polèmica signada pel director Joan Bta. Clarà: sota l'epígraf «A Gabarró y demás Ligados Gabarronizados», s'adjunta un article en què el qualifiquen d'*asqueroso rèptil* arran d'un assumpte de diners que s'han recaptat per una subscripció per Estanislau Figueras. El que s'entén, però, és que Gabarró i Llopis, un redactor de *La Tronada*, freqüenten l'Ateneu de Granollers. No sabem si perquè hi residien permanentment, o per motius de difusió escolar o actes de propaganda. Tres anys més tard, apareix en una festa laica, en la qual Gabarró havia de fer un discurs: «A las 7 de la noche, serenata en obsequio al ciudadano Bartolomé Gabarró, hospedado en casa del ciudadano Serracant [...] cantándose por el coro el himno del ciudadano Estapé: Alerta Gabarró [...] y la Marsellesa Anticlerical, con acompañamiento de guitarras y masa coral.»¹⁸

Està per determinar encara la relació entre *La Tronada* castellana i de Barcelona de Gabarró amb la publicació que apareix a Granollers el 1904. A banda del nom, la de Granollers du per subtítol «Setmanari satíric vermell», un subtítol curiós que coincideix amb l'antic opositor de Gabarró, *La Tramontana* de Llnas i Pujals, que duia per subtítol: «Periòdic vermell». La publicació vallesana té també un cert to anticlerical: «Déu, al crear el dimoni, o va equivocar-se o és que gosa en que el mal existeixi; per això la ciència no lliga amb ells», diu a la seva portada, i també: «La salut del poble és la suprema llei.»¹⁹ En el número 3, de maig de 1904, ja s'anuncia que «la redacció queda instal·lada al carrer de l'Aurora, 23 on s'ha instal·lat una Biblioteca Lliure». A més, s'explica que un soci ha

¹⁷ Vegeu Pere Solà, *Francesc Ferrer i Guàrdia i l'Escola Moderna*, Barcelona, AEP, 1991.

¹⁸ *El Congost*, 9/1/1887, p. 1. El domicili de Gabarró és al número 20 de la plaça del Bestiar. Sobre el passat carlí de Gabarró i Granollers, vegeu *El Congost*, 30/01/1887, p. 2. En contra de Gabarró: *La Reforma*, 8/05/1887, p. 3.

¹⁹ També en els versos:

Ab èxtasis dels mes grans
 Escoltava a unas granotas
 ji era un coro de capellans
 que cantaven les absoltes!» (*La Tronada*, 7/3/1904).

«tingut l'amabilitat de prestar a dita Biblioteca totes les obres de León Tolstoy», i s'hi afegeix: «Fugir del vici i dret a l'instrucció.»

Sens dubte, la publicació, amb un to entre anarquista i republicana federal, assenta les bases de l'ensenyament racional, i alhora fomenta la instrucció entre la gent de la vila. Els seus redactors són desconeguts. Només coneixem en Clar-i-net (pseudònim de Francesc Gener i Boix), i tots els altres apareixen amb noms ficticis, incloses les cartes adreçades al «Bussón d'en Banyeta», és a dir, el director. Les referències al procés de Montjuïc són molt significatives, des de les al·lusions al tinent Portas, un dels torturadors, a les dels Artal i altres anarquistes empresonats i morts.

L'escola de Granollers té contactes amb els pedagogs progressistes del seu temps, com ara Odón de Buen i el seu cercle.²⁰ Un dels col·laboradors de l'escola és també l'anarquista Josep Llunas i Pujals, editor de *La Tramontana. Periódich vermell*.²¹ També són propers a l'escola l'Associació d'Ensenyament Popular i Lliure i el sabadellenc Joan Salas Antón, de l'Extensió Universitària.²² Tots ells, a banda de republicans, federals o anarquistes, són també membres de la francmaçoneria.²³

No sabem quina fou la continuïtat de l'escola laica de l'Ateneu Demòcrata Republicà de Granollers amb els avatars de final de segle XIX i tota la repressió desfermada en contra dels elements més actius del societarisme de la comarca. Entre els seus professors hi va haver el llibertari Miguel Net i Josep Carreras, «a qui trobem

²⁰ Odón de Buen y del Cos (1863-1945) fou, sens dubte, un dels més prestigiosos i compromesos científics del seu temps. Nat a Aragó, de família modesta, després de fer els estudis a Madrid arriba a Barcelona, on guanya la càtedra i s'implica en la difusió del darwinisme científic. Va ser criticat per la jerarquia catòlica, concretament el bisbe Casañas, i fou apartat de la universitat. Va ser el pedagog Ferrer i Guàrdia qui l'acollí a la seva Escuela Moderna. Fou col·laborador de *Las Dominicales del Libre pensamiento* de Madrid. Vegeu: D. Marín, *La Semana Trágica*, op. cit.

²¹ Un dels seus pseudònims és, significativament, «Lo dimoni gros».

²² Joan Salas Anton (1854-1931) fou un dels primers cooperativistes catalans i milità dins del republicanisme federal. Va estar influït fortament pels corrents del socialisme utòpic i per Pi i Margall. Com a advocat proper a l'obrerisme va redactar la majoria de reglamentacions per a cooperatives de tota mena. Va dirigir *El Radical* (1890) i *La República* (1893) i fundà *Cooperativa Catalana*. Treballà intensament dins el cooperativisme i també a Londres. Després de tornar, fou diputat per Sabadell el 1916. El 1923 redacta l'avantprojecte que serà emprat per fer la Llei de cooperatives de 1927.

²³ Vegeu P. Sánchez, *La maçoneria a Catalunya (1868-1936)* Barcelona, Ajuntament i Ed. 62, 1990; B. Delgado i C. Vilanou, «La maçoneria, escola de formació. La seva presència a la Catalunya del dinou», *Temps d'Educació*, 6, 1991.

en altres escoles laiques i que, entorn del 1905 cau en desgràcia entre els republicans.»²⁴ El 1903 trobem indicis de l'existència de l'Escola Racional i Científica: en són professors els mestres Corral i Janer²⁵. Pot ser que sigui una altra escola la dirigida per Josep Carreras, i també una per a nenes, dirigida per la mestra laica Paulina Sanabra.²⁶

El 1905 és desterrat el mestre laic, director de *La Tronada*, Antoni Torruella, per la publicació d'un article, però el poble es va mobilitzar a favor seu. Sembla que hi ha una tercera escola, Nova Humanitat,²⁷ vinculada a l'Escola Moderna de Barcelona.²⁸

El 1906 apareix una altra escola a la premsa. Es tracta de l'escola laica de l'Ateneu Obrer (diferent de l'ateneu anterior, dissolt el 1902), a la qual l'Ajuntament concedeix taules i pissarres. L'Ateneu es dissol al cap d'un any. No es tracta de cap escola vinculada a Ferrer i Guàrdia, ja que van ser totes clausurades arran de l'atemptat de Mateo Morral a Madrid el 1906.

Els fets de l'anomenada Setmana Tràgica

Els fets de Barcelona en contra de les lleves de reservistes al Marroc que s'organitzaren a l'entorn de la vaga general i que van comportar la crema de convents, esglésies i edificis religiosos es van estendre fora de la ciutat i es van reproduir en moltes poblacions catalanes. Per a molts, l'objectiu no era cremar els edificis religiosos, sinó crear un clima de violència social que conduís a una proclamació de caràcter republicà.

²⁴ A. Corominas *et al.*, *op. cit.*

²⁵ Podria ser la mateixa escola que apareix amb denominacions diferents els primers anys del segle XX. A can Mariano, seu de diversos grups republicans, apareix aquesta, a la inauguració de la qual assisteix el representant de l'Associació Escolar d'Extensió Universitària, González de Suso (A. Corominas *et al.*, *op. cit.*)

²⁶ Natural d'Arenys de Mar, vídua i resident a Granollers des de 1896, exercí com a mestra racionalista. El 1904 dirigeix una escola laica de nenes.

²⁷ Durant els anys de la república apareix un periòdic anarquista amb el mateix títol i que tracta específicament d'ensenyament racionalista orientat per Ballano Bueno, Les Carboura, i d'altres.

²⁸ *Boletín de la Escuela Moderna*, 30/04/1904.

Segons Jordi Planas, a Granollers «també es capgirà l'ordre establert», però els fets no van arribar a la gravetat d'altres poblacions.²⁹ A Granollers es van reproduir els fets, però de forma força singular. Arturo Riera era un periodista que va anar a cercar informació els dies immediats a la setmana de juliol de 1909 i va recollir informació de primera mà que va publicar en un llibre. La redacció sobre Granollers és impressionant. La ciutat, eix de dues línies ferroviàries, aviat es va veure implicada en els fets. El mateix dilluns dia 26 la població es va adonar que al migdia ja no funcionaven les línies ferroviàries del litoral i va observar que només circulaven els trens de l'interior, però encara no es tenien notícies de la vaga general que s'estava organitzant a Barcelona. Feia poc que a Badalona, a dos quarts d'una, s'havia tallat la línia. Es va passar el dia entre els dubtes i les especulacions. El dimarts a les 5 del matí tots els treballadors acudiren a la feina, però una hora després va començar la vaga general. Va començar a La Font de Ballvé, on havien arribat homes de Barcelona. Es va convocar una reunió a la plaça de la ciutat, a la qual assistiren 1.000 vaguistes, que s'apressaren a constituir-se com a Junta Revolucionaria.³⁰

Es va convocar una reunió a la plaça després de dinar. Es va acordar que l'atur fos general, que els establiments seguissin tancats i que els cafès també tanquessin a les 3 de la tarda. Segons Riera, a les 4 de la tarda es va cremar un convent on vivien 5 frares, però tots els altres no. Riera diu que són antics alumnes, molt joves, els qui ataquen aquest petit convent dels germans de Sant Antoni «sirviendose de las imágenes a guisa de maza para romper confesionarios, vidrieras y cuanto hallaban a mano». Els frares van fugir a Llerona, on no van ser acceptats. «Hay quien dice que les recibieron a pedrada límpia», i per això van anar a la Garriga, «donde con anteojos divisaban Granollers y lo que allí acontecia». Ningú els va acollir i passaren tota la setmana a la serra. Les descripcions de Riera donen detalls de la punteria dels adolescents en atacar l'església a partir de testimonis de la població. Afirmar que no va

²⁹ J. Planas, «La Setmana Tràgica a Granollers», *Lauro*, 2 (1991), p. 7-10.

³⁰ Vegeu A. Riera, *La Semana Trágica. Reseña de las causas que originaron los sucesos ocurridos en Barcelona en los últimos días del mes de julio del corriente año*, Barcelona, Ed. Albarcar, 1909, i també «Una setmana de vacances», *Llabor*, 8/8/1909; una síntesi a J. Planas, art. cit. Riera explica que a continuació la població es va dirigir a l'altre tram del tren i en arribar a les 8 del matí un tren procedent de Girona que portava dues companyies de tropes cap a Barcelona el van respectar, però van decidir de tallar les vies per impedir el pas dels següents. Van fer parar el correu de França, que va quedar una setmana aturat a l'estació. Després els vaguistes es van dirigir a l'estació del Nord i allà es van produir destrosses: van destruir el gabinet telegràfic, les agulles de la via i un vagó.

haver-hi robatoris: «Uno de los chicuelos se llevaba uno de los acordeones que tenían los frailes, y le obligaron a que lo echara a la hoguera; otro tanto sucedió con otro que se llavaba un Cristo.»

La Junta revolucionaria va decidir que es tornaria a encendre l'enllumenat públic, que havia estat suprimit, i tothom va marxar a casa. De fet la situació excepcional era quasi festiva, al contrari d'altres poblacions: «Y empieza lo pintoresco de esa que no se si calificar de revolución, pues durante la semana que ha durado el estado anormal, todo el mundo, todo, estaba sentado a la puerta de sus casas, ocupando las calles, como si se tratara de fiesta mayor.»

L'endemà, dia 28, de bon matí va continuar l'assemblea permanent de la plaça. Un obrer es va dirigir a la resta des del balcó de l'ajuntament: «Poble sobirà. Per la vostra voluntat, ningú treballa a la ciutat; tot està tancat. Però n'hi ha alguns d'absoluta necessitat que han d'obrir. Si no, morirem de fam. Poble sobirà! Hem de permetre que de 8 a 10 del matí obrin les tendes de queviures?» Tothom va contestar afirmativament.³¹ També es va decidir de mantenir obert l'escorxador municipal, que des del dilluns estava tancat.

Es va procedir a desarmar el sometent i es van organitzar patrulles armades per controlar aldarulls. S'havia convocat el sometent, però tan sols es van presentar 14 homes, tots carlins, d'un cos de 200. Les armes van ser dipositades a l'ajuntament i les van agafar els de la Junta.

Si reproduïm el relat de Riera és perquè el trobem molt explicatiu del tarannà de la població i perquè ens informa del grau de cohesió social de la classe treballadora granollerina, establerta en assemblea permanent i amb una gran maduresa, que atura els possibles aldarulls. Segons Riera, «se editaron salvoconductos para circular por los alrededores y para contener los posibles huidos de Barcelona. Como no había sociedades obreras legalizadas en la población, se usó el sello de la de Barberos y Peluqueros, *La Unión*.»

L'assemblea ho decidia tot i hi ha haver una trifulga motivada per la petició dels homes que es permetés que s'obrissin els estancs, ja que no podien fumar. La negativa va venir del grup de les dones: «¡No, que es fumin el dit!» van cridar. A la fi, es va acordar que

³¹ Riera no dóna noms; Jordi Planas diu que l'orador és un contramestre anomenat Calzada.

obrissin dues hores. En canvi, no es va donar permís als regants per irrigar els camps, que s'anaven assecant aquell mes de juliol. Tampoc van obrir els barbers.

Es van formar grups d'informació que van visitar altres poblacions i van saber que a Vic s'havia detingut la gent de Granollers que hi havia anat a informar. Enmig d'una gran indignació es va convocar un altre grup amb algunes autoritats locals i van anar a cercar els primers, que van tornar sans i estalvis.

Com a totes les revolucions properes al moviment llibertari, va seguint-ne algunes directrius (assemblearisme, informació, desarmament del sometent...) i es va decidir obrir les presons. Els de Granollers es dirigiren a alliberar un desertor del servei militar, però aquest es va negar a sortir de la presó, i davant l'estupefacció dels alliberadors va dir: «¡No em dóna la gana! Això durarà vuit dies i jo seré jutjat per desertor i revolucionari. Ja en tinc prou!»³² Les anècdotes proliferen en el relat de Riera, un dels més llargs del seu volum sobre tot Catalunya.³³

A mitja setmana la situació dels vaguistes era insostenible, perquè com que cobraven a jornal i vivien al dia, ja no tenien diners en efectiu. Per evitar conflictes, l'assemblea va decidir nomenar una comissió de propietaris i comerciants, que va decidir fer un repartiment perquè el dissabte els obrers cobressin el jornal, i que «el dissabte cada un anés al seu lloc de treball a cobrar. Van tocar a 12 pessetes cada un, homes i dones». Semblava que la revolució anava, per primera vegada, pel camí de la igualtat de gènere. L'anecdota a l'entorn de Granollers és extens; no sabem si Riera té les fonts a partir d'amistats a la població, perquè no dóna noms, però coneix prou bé la ciutat. Com havien pronosticat alguns, la

³² Citat per A. Riera, *op. cit.* (en castellà a l'original; sempre afirma, però, que els de Granollers es dirigeixen en català a l'assemblea).

³³ Riera explica que un industrial va demanar a l'assemblea de recollir el blat d'uns vagons aturats a l'estació i que es podien malmetre. Malgrat la vaga, tothom el va ajudar. Narra també l'intercanvi de trets a l'estació del Nord entre una patrulla de ciutadans i dos individus que van resultar ser freres, i també la insòlita imatge dels capellans disparant sobre la població des dels campanars: «Uno de aquellos disparaba con una Browning y el otro con un revolver de otro sistema. Al primero le encontraron 63 cápsulas y al otro 14». Un dels dos va ser ferit, les dones s'hi van acostar per ajudar-lo i es va avisar la Creu Roja. Sobtadament es va posar dempeus i va fugir cap a les vinyes, on va ser agafat i dut a l'hospital. Segons Riera: «el otro llevaba encima 9.000 pesetas y una donación reciente de una vecina de 40.000 pesetas para la comunidad». Les notícies proliferen i el divendres s'atrapa un altre frare que oferia 300 pessetes a qui l'ajudés, però el van posar a la presó per a poder-lo salvar dels incontrolats «de las patrullas de otras poblaciones, o de los menos tolerantes con sus ideas».

revolució va acabar el diumenge sense incidents destacables a Granollers a l'arribada de la Guàrdia Civil, però hi va haver una darrera assemblea que reproduceix Riera:

«–Poble sobirà! No us sembla que ham fet més del que hem pogut i ja no podem fer res més?

Al que van contestar:

–Sí, sí.

–Doncs, tothom a la feina i ¡Visca l'ordre!

–¡Visca el Treball!»

Instants després, els cafès obriren tota la tarda i nit, i l'endemà van obrir totes les fàbriques i els tallers, els treballadors van reprendre la feina, i es restablí totalment la tranquil·litat a la vila. Una setmana després el consistori va creure's en l'obligació d'emetre una nota de condemna dels fets succeïts durant aquella setmana, sense més transcendència.

Amb tot, i malgrat les anècdotes còmiques d'aquelles jornades, el risc d'acabar en tragèdia hi fou sempre present, ja que, com significativament explica Planas, «el moviment de Granollers va discórrer de forma fonamentalment pacífica, perquè estigué conduït per uns dirigents moderats que foren capaços de mantenir el control de la situació malgrat la inevitable aparició d'espontanis».

A tot Catalunya la repressió no es va fer esperar: detencions, processos i cinc penes de mort, entre les quals la del professor racionalista Ferrer i Guàrdia. Les seves escoles foren clausurades definitivament i els mestres racionalistes empresonats o deportats. Els fets de la Setmana Tràgica signifiquen la destrucció total de les alternatives llibertàries vinculades amb l'Escola Moderna de Ferrer i Guàrdia.

En el cas de Granollers, significa la presó i la deportació al castell de la Mola, a Maó, del fill de Paulina Sanabra, el jove Lluís Castellà (1877-1913), professor racionalista. La condemna fou de 6 anys, que no es van complir a causa de la mort per tuberculosi del mestre. Unes conseqüències desproporcionades si tenim en compte la poca virulència dels fets de la revolució de juliol de 1909 a Granollers.

Anys després, el 1913, la Unió Liberal reobrirà una altra escola laica, que no està vinculada formalment als anarquistes. Aquests

apostaran per la creació d'ateneus obrers i per opcions sindicals clandestines fins als anys de la república.

Els anys del pistolisme

126

A partir de la convocatòria de vaga de la Setmana Tràgica, precisament s'havia format a Barcelona una reunió dels elements anarcosindicalistes reunits a l'entorn de Solidaritat Obrera, que l'octubre de 1909 havia editat el primer número. Un any després es forma a Barcelona la CNT (Confederació Nacional del Treball), que el 1911 convocarà el primer congrés en contra de l'encariment del cost de la vida. Aviat els grups de sindicalistes empren unes pràctiques basades en l'acció directa i les pràctiques culturals. La CNT és prohibida aquell mateix any.

El 1913 ja es fan les primeres vagues del tèxtil, que s'estenen a tot Catalunya, i s'aconsegueix l'anomenada *setmana anglesa*. Dins del sindicat també s'organitza el que s'anomena *grups d'afinitat*, que són els que clandestinament organitzen accions específiques: sabotatges, propaganda, expropiacions, etc.

Els anys de la Primera Guerra Mundial faran que s'encareixin les subsistències a tot Catalunya, mentre que es desenvolupa una activitat industrial febril de cara a la guerra i a l'abastiment dels exèrcits en combat. La situació es tradueix en una gran conflictivitat social i laboral i la CNT torna a la llum pública el 1915. Així les coses, s'arriba al punt més intens arran de la revolució del març-octubre de 1917 a Rússia, que es trasllada a casa nostra a la vaga general revolucionària d'agost, amb 43 morts a Catalunya i l'estat de setge. Poc després comencen els assassinats a Barcelona, amb la mort del fabricant Josep A. Barret, que inicia una espiral de violència als carrers entre els elements dels sindicats Lliure (patronal) i Únic (anarcosindicalistes).³⁴ Comença el període anomenat *pistolisme*, que deixarà desenes de morts entre obrers i patrons. A Barcelona es decideix reorganitzar també el sometent, que sovint actuarà a favor de la patronal.

Al Congrés de Sants, en què s'aprova el model anarcosindicalista de sindicat Únic, hi assisteix Pere Serrats en representació de 430

³⁴ S'havia creat al juny de 1918. Al desembre es demana als membres dels grups d'afinitat que ingressin al sindicat per tal d'enfortir-lo i de crear pràctiques clandestines.

afiliats de la Societat de l'Art Tèxtil, de la qual Joaquim Ventura era el que subscribia la majoria d'instàncies localitzades als arxius de Granollers.

El 16 de novembre de 1919 *La Veu del Vallès* es fa ressò dels esdeveniments sindicals barcelonins que indiquen l'afebliment de l'anomenat sindicat Únic, és a dir, la CNT.³⁵ A Barcelona, del febrer a l'abril s'havia desenvolupat l'anomenada vaga de la Canadenca, potser la més important del segle. A l'abril un decret establí les 8 hores laborals demanades des dels anys vuitanta del segle XIX, un triomf dels homes de la CNT, el sindicat més poderós del seu temps; però l'eufòria es va veure esquinçada per la creació dels anomenats *sindicats lliures* i la formació de les comissions mixtes de treball per a resoldre les diferències laborals. Es va imposar el *lock-out* patronal, que al novembre va tancar les fàbriques i va deixar al carrer 140.000 homes; les converses es van interrompre.

Un mes després es convoca el Congrés de la Comèdia, a Madrid, on la CNT decideix adherir-se provisionalment a la III Internacional.³⁶ Hi assisteix el periodista anarquista Antoni Amador Obón, que treballa al periòdic lerrouxista *El Progreso*, on fa la informació dels centres oficials. Amador era molt actiu i el trobem participant als plens de la Confederació Nacional dels anys vint i també després del nomenament de Martínez Anido. El periodista ja anticipa als seus escrits la intensa repressió que patiran els sindicalistes i militants obrers. El 30 de novembre és detingut amb la plana major del sindicalisme català i tancat al *Giralda*, un vaixell presó al port de Barcelona. Després és deportat al castell de la Mola, a Maó. Tot i així, després de ser alliberat torna a la lluita i el trobem treballant a *La Lucha Obrera*, des d'on, amb l'anarquista Viadiu, però també amb els dissidents Maurín i Diarot (que més tard passaran al POUM) va en contra del que anomena «exclusivisme anarquista» de la CNT, que exposa al significatiu article: «Del pleno de la Barceloneta

³⁵ «Les quatre primeres bases porten lògicament la creació dels sindicats professionals, que substituïren forçadament el Sindicat Únic, i li restaren la competència per a plantejar nous conflictes amb caràcter general, car la comissió del treball serà l'única institució que recollirà totes les demandes per a debatre-les [...] el caràcter de clandestinitat de les organitzacions obreres quedà també absorbit amb la publicitat que deuen tenir els recursos que recaptin per a mantenir la seva vida...» Es condemna també el sabotatge i s'explica que «les vagues plantejades abans del *lock-out* queden sense efecte, tornant al treball en les mateixes condicions que abans de promoure-les».

³⁶ Es retira l'adhesió el 1922 a la Conferència de Saragossa.

al de Granollers», publicat a *La Lucha Obrera* a primers de gener de 1924. Així formalitza la seva separació oficial del sindicat.³⁷

El gener de 1921 s'aplica per primer cop l'anomenada *lleï de fugues*. El mes de març els anarquistes contraataquen amb la mort d'E. Dato, president del consell de ministres.

El 1922 apareixen al municipi uns fulls que insten a reconstruir el sindicat únic, «uns fulls clandestins de caràcter social, dirigits als obrers del sindicat únic... assenyala varis conflictes del treball que encara subsisteixen en qualques cases industrials de Granollers».³⁸ El mes de novembre del mateix any rastregem l'existència de la convocatòria d'una assemblea obrera a la sala de la Unió Liberal, «a la qual eren convidats tots els obrers de Granollers, on es designa Valeri Mas responsable de l'organització».³⁹ El mes de desembre, el mestre Josep Torres Tribó fa una conferència pública que és el primer d'una sèrie d'actes que visibilitzen la vida del sindicat anarcosindicalista.⁴⁰

El 1923 es legalitza el reglament del Sindicat Únic de Granollers.⁴¹ Pocs dies abans, s'havien reunit a la Unió Liberal els homes del sindicat amb el motiu de «refrendar el nomenament de delegats i representants dels diferents rams del treball».⁴² Aviat convoquen també un festival benèfic a favor de les famílies dels presos socials, i també una festa, «que projecta el Sindicat de Músics, per tal de

³⁷ M. T. Martínez de Sas i P. Pagès, *op cit.*

³⁸ *La Gralla*, 21/05/1922, p. 5.

³⁹ «Parlaren varis d'ells, d'aquí i de fora, sobresortint de tots el company Martínez, representant de la CNT, a qui s'escolta molt devotament, sobretot quan explicà, condemnant-la amb frases molt agres, la gestió dels general Martínez Anido i Arlegui a Barcelona. També és digna d'esmentar la brillant defensa que féu de sa gestió, el company Roca (Fregas), expresident de l'organització obrera local [...] Pels reunits s'acordà reconstituir l'organització societària que la repressió passada havia quebrantat, havent nomenat president del Sindicat Únic de Granollers a en Valeri Mas [...] el delegat de l'autoritat que era a la presidència no va haver d'intervenir per res.» (*La Gralla*, 19/11/1922, p. 4; vegeu també *Gent d'Ara*, 25/11/1922, p. 4).

⁴⁰ *La Gralla*, 17/12/1922. Josep Torres Tribó (1899-1941) era natural de Mollerussa, mestre anarcosindicalista, col·laborador de l'escola Natura del Clot amb Puig Elías, i organitzador de les col·lectivitats agrícoles de Falset, Masroig, Valls, etc., on feia de mestre. Morirà amb 4 deixebles seus als camps d'extermini alemanys després d'una vida dedicada a la pedagogia.

⁴¹ *La Gralla*, 21/01/1923, p. 4.

⁴² *La Gralla*, 14/01/1923. És curiós que en parlar de la CNT l'anomena Confederació General del Treball a Catalunya.

recaptar fons que, segons tenim entès, es destinaran a l'establiment i sosteniment d'una biblioteca».⁴³

Aviat es realitzen molts actes públics que apareixen a la premsa local, com ara el míting a favor dels presos en què prenen la paraula Valeri Mas, Llobet, «de l'organització comarcal», Rogé, Rico, Lanosa i Balbina Pi, en representació de la CNT de Catalunya.⁴⁴ Balbina Pi (1896-1973) és una de les més destacades oradores del Fabril. Natural de Sant Boi, però resident a Sabadell, on treballa a la fàbrica, combina l'atenció als fills i la participació en mítings del sindicat. Va ser nomenada delegada a Sabadell el 1917. Formant equip amb altres teixidores (Rosario Dulcet i Lola Ferrer), va recórrer tot Catalunya.

Aquells mateixos dies havia esclatat la vaga del tèxtil a la ciutat, amb la participació de les obreres teixidores de la casa Comas i Cia. La vaga afectava 125 treballadors i estava convocada pel sindicat Únic.⁴⁵

La febril activitat farà que els confederals proposin de fer un forn de pa cooperatiu «per a respondre així a la puja d'aquest article alimentici». El mes d'agost es manté la vaga de flequers «havent-se retirat de les botigues les parelles de guàrdia civil que hi havia, en previsió de possibles desordres. Cap altre dia ha faltat pa al veïnat, venent-se com en temps ordinari a totes les fleques i al local del sindicat únic, instal·lat a la casa Maspons del carrer del Príncep». També s'informa que ha quedat arranjada la qüestió de la vaga de rajolers. Tota aquesta activitat coincideix amb la conferència d'Àngel Pestaña, relloger i militant de la CNT «líder del sindicalisme català [...] que ara mateix farà un any l'havia de donar, no podent-ho fer per haver sigut víctima d'una agressió a Manresa [...] Malgrat la forta calor la sala de la Unió era petita per a contenir la gran gentada que hi acudí».⁴⁶

⁴³ *La Gralla*, 4/02/1923, p. 5. Hi afegixen que han adquirir una quantitat de llibres a un advocat i notari «que havia assolit bon renom a Granollers fa alguns anys».

⁴⁴ *La Gralla*, 4/02/1923. Balbina Pi era una destacada oradora, teixidora de professió. Algunes notes sobre ella, de la seva amiga Lola Iturbe, *La mujer en la lucha social. La guerra civil de España*, Mèxic, Ed. Mexicanos Unidos, 1974, p. 80.

⁴⁵ *La Gralla*, 18/02/1923, p. 7; *La Gralla*, 25/02/1923, p. 3.

⁴⁶ *La Gralla*, 13/06/1923, p. 6; *La Gralla*, 12/08/1923, p. 5; *Gent d'Ara*, 11/08/1923, p. 4.

El període de la dictadura de Primo de Rivera

Poc després del cop d'estat del general Primo de Rivera el setembre de 1923, la CNT (que amb motiu del cop d'estat declara la vaga general) és posada fora de la llei.⁴⁷ Els sindicats són clausurats i és prohibida la premsa, però malgrat la prohibició de la vida pública dels sindicats anarcosindicalistes, aquests van subsistir a la clandestinitat. Molts d'ells van seguir funcionant a partir dels grups d'afinitat llibertaris i d'altres es van transformar en associacions legals que permetien la pràctica clandestina de formació i petites accions. Abans de passar a la clandestinitat, els anarcosindicalistes es van reunir a Granollers, el maig de 1924, en una assemblea extraordinària.

Com explicàvem, el sindicat demana als integrants dels grups que enforteixin la clandestinitat. Trobem a Granollers, residint a la població, dos membres del grup Germen: Juan Manuel Molina, *Juanel*, i Lola Iturbe, actius anarcosindicalistes i futurs editors de l'òrgan de la FAI, *Tierra y Libertad*:

«Estamos en 1924 [...] Yo, a los pocos meses, me uní con Juanel y nos trasladamos a vivir a Granollers. Vivimos unos meses de miseria y de trabajo hasta llegar al 23 de octubre de 1924, fecha de la tragedia del intento de asalto al cuartel de Atarazanas. Juanel había ido cuatro días antes a una reunión en Barcelona [...] el día antes del proyectado asalto, Juanel recibió un comunicado de Juan Montejo diciéndole que se había malogrado el asunto y que no se desplazara [...] el 8 de noviembre, a primeras horas de la mañana, *La Vanguardia* llegaba a Granollers con la terrible noticia. Montejo y Llacer habían sido detenidos.»

Els dos membres del grup seran executats i Lola Iturbe i Juanel Molina seran vigilats per la policia:

«Pero no cesó la amenaza de Malillos, jefe de la Policia de Barcelona, contra el fugitivo, Juanel. A mediados del mes de marzo de 1926, mi madre pasó a Francia con el tren, y yo pasé a pie la frontera por Puigcerdà, llevando de la mano a mi nena Aurora de tres años no cumplidos y en brazos a mi pequeño Helenio de dos meses i medio. Fue el final de unos años vividos con una

⁴⁷ A. Elorza, *El anarcosindicalismo español bajo la dictadura*, Madrid, Revista del Trabajo, 1972.

intensidad vertiginosa. Ilusiones de ideales y libertad y fraternidad. Actividades en los grupos libertarios y en la CNT. Atender en sus necesidades a los presos de la localidad y fuera de ella, cuando estos eran conducidos, trasladados a pie por carreteras, apuros económicos y trabajo. Porque nosotros éramos auténticos trabajadores cuando los patronos tenían a bien el darnos trabajo y estábamos siempre en contacto con los obreros y sindicatos, para ayudarles en sus luchas reivindicativas. En ninguna manera se nos podía acusar de activistas asalariados. Nunca Juanel, ni los otros compañeros, recibieron dinero alguno de la organización y sí muchos sinsabores y fatigas...»⁴⁸

Lola Iturbe seguirà treballant de teixidora i de pantalonera a l'exili francès, i després seran expulsats a Bèlgica, però tornaran a la Barcelona republicana. Mentre són fora, es funda a València l'organització que vehicula els grups anarquistes que queden a l'interior: la FAI, en una platja la diada festiva de Sant Jaume a l'entorn d'una paella per no despertar sospites de la policia. Havia nascut la Federació Anarquista Ibèrica. A l'exili, Juanel i d'altres organitzen la comissió de relació de grups anarquistes a França, amb el seu òrgan de premsa *Iberión*.

Molts anarquistes s'organitzaran a l'entorn de grups excursionistes, esperantistes, naturistes o teatrals. Les pràctiques culturals acompanyen els anarquistes, que a base de l'autodidactisme obrer avancen cap a la creació d'uns espais lliures on es realitzen assaigs arriscats. Els ateneus són espais intergeneracionals on homes i dones organitzen les breus estones d'oci de la classe treballadora. Aquest oci es converteix en un oci formatiu, que inclou des de l'alfabetització a la lectura d'obres en veu alta, el comentari de textos, l'aprenentatge de la poesia o la representació de teatre *social*, que fa furor entre els assistents. L'espai compartit del teatre o el cafè els permet l'assaig de cançons, revolucionàries o no, i la introducció del míting i la discussió. Els espais dels ateneus, amb noms poètics, seran el gran taller de formació dels espais dels anarcosindicalistes de l'estat espanyol. Per als anarquistes, la manca d'una escola pública es converteix en una gran aposta, ja que omplen el buit cultural i no només ensenyen a llegir i escriure, sinó també els mitjans per al coneixement i la crítica.

⁴⁸ A. Fontanillas i S. Torres, *Lola Iturbe. Vida e ideal de una luchadora anarquista*, Barcelona, Virus, 2006, p. 101.

Als ateneus no tan sols es difonen el naturisme o la conveniència de practicar els populars *banyes de sol*, sinó que també s'expliquen i es difonen els mitjans anticonceptius, necessaris per a una classe treballadora sobre la qual comença a planar el fantasma de l'atur. Les dones són les grans beneficiades dels conceptes de la sexualitat anarquista, que a poc a poc va prenent força dins de les publicacions dels anys vint i sobretot dels anys republicans.

Els sindicats es mantenen a la clandestinitat, com ho demostra la detenció al bar Oriental de Barcelona de Francesc Lleonart, «president del Sindicat Únic de l'art fabril, secció de gèneres de punt de Mataró, per haver-se'l trobat recaptant quotes a favor de l'esmentat Sindicat».⁴⁹

A Granollers també es funda un ateneu llibertari del qual tenim poques dades, però pensem que funciona de la mateixa manera que els de Barcelona i la resta de Catalunya: un lloc on s'intercanvien publicacions, on es recullen diners per als presos *socials*, on el lleure s'omple de conferències i discursos, i on els dies festius es surt en grup a gaudir de la natura i a fer descripcions geològiques de l'entorn. És un lleure que acompanya el racionalisme darwinista tan grat als anarquistes, de la mà dels geògrafs més populars de la seva època: Kropotkin i Reclus, i un lleure també farcit de les novel·letes que sorgeixen del mateix moviment llibertari de la mà de la família Montseny, que didàcticament descriu la vida obrera a partir de la seva Novela ideal, on es polaritzen els personatges i s'expliquen petites històries sentimentals.

Valeri Mas (1894-1973) és un dels fundadors de l'ateneu de Granollers. Havia nascut a Sant Martí de Provençals i als 14 anys ja el trobem treballant a Granollers, on s'afilia al Sindicat de Cilindradors de Teixits i més tard a la CNT. Va aconseguir un càrrec tècnic de contramestre, fet que el va impulsar a promoure al Vallès l'anomenat Sindicat del Ràdium, molt combatiu, un sindicat de contramestres vinculats a la CNT.⁵⁰ Durant els anys de la República fou detingut

⁴⁹ *Diari de Granollers*, 11/08/1926, p. 5.

⁵⁰ Els germans Playans de l'Hospitalet, treballadors de Can Vilomara, indústria de la seda, van ser els delegats de la CNT de l'Hospitalet en alguns dels seus congressos i van marxar al front i a l'exili mexicà, on van morir (entrevista amb Josep Bonastre i Joan Navarro, antics treballadors). Sobre tots ells, vegeu D. Marín, *Clandestinos. El maquis contra el franquismo (1939-1975)*, Barcelona, Plaza y Janés, 2002.

nombroses vegades per haver organitzat vagues i protestes.⁵¹

Maria Duran (1912-1987) és una de les militants anarquistes que destaquen aquests anys a Granollers. Nascuda a Rubí en una família acomodada, es desplaça a Granollers per treballar a la fàbrica. Va fer amistat amb Lola Iturbe el 1931, al local de *Tierra y Libertad*, i segons el seu testimoni, fou Valeri Mas qui la introdueix a les idees que la fan militar a les Joventuts Llibertàries. Segons Iturbe, «instruida, con facilidad de palabra y escribiendo mejor [...] pronto fue solicitada para tomar parte en mítines de propaganda, tanto en Cataluña como en el resto de España [...] Maria Duran perteneció al grupo Sol y Vida, del Clot [...] después formó parte del grupo "A", al que también pertenecía Jacinto Torhyo». A la postguerra, Maria Duran es va integrar en la resistència antifranquista, i va arriscar la vida en nombroses ocasions fins que als anys cinquanta va fugir a Brasil.⁵²

Dins l'eixam de col·laboradors de l'ateneu, cal destacar Toni Vidal (1909-1946), dibuixant de portades de llibres editats pels anarcosindicalistes, que es convertirà en l'autor d'alguns dels cartells més representatius de la CNT a partir de 1936 dins del grup de cartellistes i pintors organitzats a l'entorn del Sindicat de Pintors de la CNT. També aficionat al cant i la poesia, serà un dels nois que freqüenten l'ateneu, però també els grups barcelonins, i un dels que el 1936 formaran part de la Columna del Vallès Oriental. El 1931 dibuixa la portada del *Cancionero revolucionario* editat per *Tierra y Libertad*, el periòdic anarcosindicalista editat per Lola Iturbe i Juanel Molina al carrer de la Unió de Barcelona i que acull tots els artistes avantguardistes del seu temps, des d'Hèlios Gómez a Les Carboura, passant per un llarg etcètera.⁵³

⁵¹ En el període de la guerra civil, Valeri Mas tindrà càrrecs de responsabilitat dins la CNT. És el seu representant en el Comitè Central d'Abastaments i el 1937 participa en el Comitè d'Enllaç CNT-FAI. Fou de línia moderada, i això li va comportar crítiques per la seva actuació als Fets de Maig, excessivament conciliadora, fet que l'obligà a dimitir com a secretari del Comitè Regional. Va passar a França a la fi de la guerra, i va ser internat al camp de Vernet d'Ariège, i més tard deportat al nord d'Àfrica, al camp de Djelfa. Després torna a França, on treballa de pagès i organitza el MLE (Movimiento Libertario Español) en el qual es reuneixen alguns anarcosindicalistes a l'exili en l'òrbita de Frederica Montseny.

⁵² L. Iturbe, *op. cit.*, p. 85-88.

⁵³ Vam mantenir una bona amistat amb Lola i Juanel durant els anys de la transició, fins a la seva mort. Em van mostrar encara alguns originals que guardaven zelosament, i em van parlar d'aquells artistes avantguardistes dels quals la memòria s'ha ocupat ben poc en aquest país amnèsic. Als anys vint van experimentar amb l'expressionisme, en el cas de Gómez, i amb el surrealisme, en el cas de Les o Shum. Tots ells van viure a la Model algunes temporades a causa de la militància anarcosindicalista. La magnífica col·lecció dels Molina-Iturbe ha passat a Amsterdam, ja que cap institució es va interessar perquè restés a Catalunya.

República i guerra civil: entre l'esperança i la desfeta

La República significa, per als anarcosindicalistes, la sortida de la presó de molts militants, i també la tornada de l'exili de molts d'altres. La vida pública del sindicat es veu enfortida amb l'aparició de la premsa legalitzada i la multiplicació de locals i iniciatives culturals. També les propostes escolars racionalistes es veuen afavorides amb la implantació de la República, que afavoreix la coeducació, la laïcitat i l'ús del català dins l'àmbit escolar. A més, s'implementen ensenyaments lligats a la natura, l'estudi de les ciències naturals, l'excursionisme científic i la gimnàstica, temes conreats des de feia molts anys pels mestres anarquistes.

Al juny de 1931 ja es celebra el III Congrés de la CNT, en el qual es creen les federacions nacionals d'indústria. També a l'interior de la central sindical es plasma la tensió i Àngel Pestaña, sindicalista revolucionari, signa amb 30 militants més un manifest en què discuteix les orientacions de la FAI i el sector anarquista dins del sindicat.

El mes de juliol esclata una vaga de la construcció a Granollers. Segons una proclama distribuïda a la població, els obrers s'organitzen en forma de Cooperativa de la Construcció després d'una vaga. Es tracta d'una pràctica cooperadora que funcionava ja feia alguns anys dins del sindicat de la construcció de la CNT. N'és un exemple la famosa cooperativa La Redentora de l'Hospitalet de Llobregat, que funciona des del final del segle XIX. Un altre exemple és la Cooperativa del Vidre de Mataró, amb l'anarcosindicalista Joan Peiró entre els seus treballadors.

Les tensions al carrer no es fan esperar: els treballadors ho esperen tot d'una República tímida que ha d'acontentar tothom, fins i tot les dretes. Les sublevacions anarquistes i les proclamacions del «comunisme llibertari» apareixen al mapa català a l'entorn dels centres fabrils. Al gener de 1932 esclaten les sublevacions de l'Alt Llobregat i el mes següent diversos anarcosindicalistes són deportats a Bata (Guinea), però els anarquistes segueixen assajant la insurrecció. Al gener de 1933 esclata una nova sublevació anarquista i al desembre del mateix any hi ha un nou intent que tindrà repercussions també a Granollers i que és sufocat per dues bateries d'artilleria vingudes de Mataró. Hi ha noves detencions. La repressió serà inexorable, molts sortiran de la presó amb l'amnistia

de febrer de 1936, quan el Front Popular resulta vencedor a les eleccions.⁵⁴

A Granollers altres vagues sectorials han amanit els anys republicans: el 1932, la dels 250 obrers de la via del tren; el maig de 1933 hi ha un intent local de vaga general revolucionària convocada per la CNT,⁵⁵ però arriba la Guàrdia d'Assalt de Barcelona, es detenen militants i els sindicats són clausurats; també al 1934, els contramestres del Ràdium es declaren en vaga i es produeix un fet insòlit en la història de la ciutat (fins aquell moment activa però poc virulenta): és tirotejat per uns desconeguts un contramestre que no s'havia sumat a la vaga.⁵⁶

Pel que fa als anys de la República, a Granollers hi ha una sèrie de bons treballs que han donat llum sobre aquest període en els quals es pot observar quin era el perfil de la ciutat, que el 1932 havia arribat ja a 12.700 habitants i tenia un desenvolupament industrial notable. El sector industrial preponderant seguia essent el tèxtil, amb 15 fàbriques de cotó i 2 de filats i teixits, que juntament amb el blanqueig donaven feina a uns 2.200 homes i dones, principalment. En menor mesura el seguia el sector de la metal·lúrgia, que a voltes depenia del tèxtil.⁵⁷

Segons l'enquesta del Departament de Governació i del Comissariat de la Casa Obrera de la Generalitat de Catalunya de l'any 1932, el sindicat anarcosindicalista CNT tenia a Granollers 2.500 afiliats, una xifra important si tenim en compte que la població ocupada al sector industrial és de 1.500 homes i 1.800 dones.⁵⁸

⁵⁴ Vegeu J. Peirats, *La CNT en la revolució espanyola*, Paris, Ed. Ruedo Ibèrico, 3 vol., 1971.

⁵⁵ El 14 de febrer els grups anarquistes de Terrassa havien intentat fer el mateix a la seva ciutat. Ho fan com a protesta per les deportacions dels principals caps anarcosindicalistes. Els fets es precipiten en batalles al carrer amb el resultat de la presa de l'ajuntament, on oneja la bandera de la FAI. A la fi la intervenció de la força pública i l'exèrcit aturen la insurrecció. El balanç: una trentena de detinguts. Alguns d'ells s'escapen en una fuga massiva de 60 presos de la Model el 8 de desembre a la matinada d'una nova insurrecció al mateix any. 12 homes eren de Terrassa.

⁵⁶ J. Ledesma, «Granollers durant la Segona República. Població i economia entorn dels anys trenta», a *Ponències. Anuari del Centre d'Estudis de Granollers 2001*, p. 47-75.

⁵⁷ J. Ledesma, art. cit. Sobre el sector industrial, vegeu també J. Roca, «L'evolució de la indústria tèxtil a Granollers», *Ponències. Anuari del Centre d'Estudis de Granollers 2009*, p. 151-158; A. Cela, «Breu recorregut per la història de la fàbrica Roca Umbert de Granollers», *Ponències. Anuari del Centre d'Estudis de Granollers 2011*, p. 53-71.

⁵⁸ J. Ledesma, art. cit. En canvi el sindicat UGT no hi tenia implantació (D. Ballester, «La UGT i el sindicalisme obrer al Vallès Oriental durant la Guerra Civil», *Ponències. Anuari del Centre d'Estudis de Granollers 2009*, p. 111-122).

Segons l'enquesta, les dones treballen fora de casa, és a dir, són obreres industrials que han deixat, fa anys, l'esfera privada de la llar. També informa de l'existència de 180 cooperativistes en una cooperativa de consum.

L'acció cultural desenvolupada des dels ateneus i les associacions culturals no deixa de banda l'acció des del sindicat: Miguel Barata assisteix com a representant dels sindicats únics de treballadors de Granollers i la Garriga al Ple Regional de Sindicats Únics de Catalunya, celebrat a Barcelona del 5 al 13 de març de 1933.

No descriurem aquí els fets d'octubre de 1934,⁵⁹ ni tampoc les eleccions de febrer de 1936, per centrar-nos en el protagonisme dels sectors anarquistes a partir de 1936. Els anys de la guerra i la revolució significaran la fi de tota una època per a la Catalunya republicana. Després de 1939 el silenci planarà durant molts anys sobre els personatges i els fets que des dels primers anys de la revolució industrial van iniciar el camí del progrés del coneixement per als homes i dones de les classes treballadores.

Creació del Comitè de Defensa

A la majoria de ciutats catalanes es creen els Comitès de Defensa, ajudats pels sindicats i que obeeixen a una pràctica de lluita social molt consolidada. El mes d'agost aquests Comitès de Defensa es transformen en les Patrulles de Control, que miren de garantir l'ordre en la Catalunya republicana. Aquestes Patrulles de Control estan sota les ordres directes del Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya (CCMA). El 21 de juliol, dins del Ple de Sindicats Locals i Comarcals de la CNT s'havia decidit la creació del Comitè, on no hi havia només els anarquistes, sinó també totes les forces polítiques d'esquerres que es defineixen en contra del feixisme. A partir d'aquell moment, el CCMA, i no les organitzacions CNT o FAI, dirigeixen tant la rereguarda com les decisions del front de guerra, que es comença a organitzar.

El conflicte desfermat a partir del cop d'estat de les dretes espanyoles en contra del govern legítim de la República va significar

⁵⁹ Vegeu J. Garriga, «Granollers: el conflicte revolucionari i bèl·lic de 1936-39», *Granollers, 1936-1939, conflicte revolucionari i bèl·lic*, Vilassar de Mar, Oikos-Tau, 1989, p. 172 i seg.

no tan sols l'inici de la guerra civil entre els dos bàndols, sinó també la possibilitat d'assajar algunes de les expectatives que des de feia anys imaginaven els sectors anarcosindicalistes, que des de mitjan segle XIX teoritzaven sobre comunitats utòpiques, però experimentaven també amb escoles racionalistes, cooperatives de producció i consum, o noves relacions entre les persones: unions lliures, comunitats agràries urbanes, mètodes anticonceptius, etc.⁶⁰

Els anys republicans foren molt agitats, ja que la conflictivitat laboral i la timidesa de les noves institucions nascudes de les eleccions democràtiques no fan res més que aguditzar les tensions socials que afloren als carrers contínuament.⁶¹ La que ha estat definida com *impaciència revolucionària* dels sectors anarcosindicalistes o marxistes heterodoxos (POUM) i el pes, inqüestionable, dels sectors immobilitistes lligats a les classes dirigents faran que el conflicte espanyol de 1936 s'internacionalitzi i sigui el tauler d'escacs sobre el qual es planegen les noves estratègies europees.⁶²

El cop d'estat que, provinent del Marroc, amenaça la Península és ràpidament contestat per la ciutadania amb una reacció popular sense precedents a la història i que encara no ha estat descrita amb tota la singularitat i intensitat. A partir d'aquest moment els esdeveniments es precipiten i es multipliquen les iniciatives sorgides de la ciutadania en les localitats on ha triomfat el que per a molts anarquistes és la revolució, i no tan sols la guerra contra el feixisme. És en aquest context que hem d'analitzar el que significa per a una part de la ciutadania la nova situació: un intent d'experimentar projectes revolucionaris, uns projectes que seran contestats per altres sectors de la societat civil que només desitgen *guanyar la guerra*, és a dir, continuar amb un sistema democràtic i parlamentari, però de cap manera fer la *revolució social*. Aquest és el greu dilema de la rereguarda republicana catalana, i aquest és el punt de partida on podem situar una anàlisi acurada del període 1936-1939, una anàlisi que en l'àmbit de la història local ens permet comprendre bona part del conflicte i les seves tensions.

⁶⁰ Vegeu D. Marín, *Anarquistas, un siglo de movimiento libertario en España*. Barcelona. Ariel Historia, 2010 i també D. Marín, *La Semana Trágica*, op. cit.

⁶¹ Els anarquistes dels sectors més radicalitzats també intentaran la provocació de l'esclat revolucionari, el que en paraules de Joan Garcia Oliver és definit com «gimnàstica revolucionària».

⁶² Un escaquer a tres bandes, ja que no tan sols intervenen els italians i alemanys a favor dels colpistes, sinó també els de la *no intervenció*, que evidentment no volen una *revolució* a Espanya, i també, i definitivament, la URSS d'Stalin, que tindrà un paper determinant a partir de maig de 1937.

No és estrany, doncs, que a partir de les jornades del mes de juliol de 1936, en què majoritàriament els anarcosindicalistes prenen els carrers, aprofitin la situació per intentar fer assaigs que configuren una nova economia i unes noves pràctiques culturals. Alguns d'aquests assaigs es concreten en el projecte de municipalització dels habitatges, les col·lectivitzacions industrials i, en menor mesura, agràries, la creació i consolidació de projectes educatius a diversos nivells, o fins i tot la demanda de feina i aigua a un important geòleg anarquista.

A Granollers, municipi amb una forta presència anarcosindicalista dins del món laboral, aquestes pràctiques també es varen dur a terme.⁶³ Des de l'inici del que s'ha anomenat «la batalla de Barcelona» hi trobem ja implicats els militants anarquistes granollerins.⁶⁴ Garriga refereix que «un grup de treballadors de la CNT dies abans ja s'havien mogut per trobar dinamita i portar-la cap a Granollers».⁶⁵

Comencen els primers aldarulls i les primeres detencions dels elements de dreta sospitosos d'ajudar, o simpatitzar amb, la rebel·lió, com és el cas de la detenció de sometenistes, requetés, empresaris o gent de dreta. Es crea el Comitè de Milícies Antifeixistes com a la majoria de poblacions catalanes on el poble ha triomfat contra els militars insurrectes. Segons Garriga, «intentava controlar i encarrilar els moviments de massa d'aquella ciutat» i, a més, aviat es veuran situacions inèdites: «era intervinguda la banca privada, l'explotació dels Ferrocarrils del Nord i MZA; igualment l'aigua, llum i força. A nivell més anecdòtic, però real també, el Comitè Revolucionari de Granollers s'apoderava de pernil i de blat de moro i, en concret, un miler de pernils eren lliurats al Front d'Aragó».⁶⁶

El dilluns dia 20, s'incrementa l'acció: arriben els primers camions amb gent armada a partir de l'assalt popular a les casernes militars de Barcelona, les Joventuts Llibertàries de Granollers reparteixen

⁶³ La millor aportació sobre el període és de J. Garriga, «Granollers: el conflicte revolucionari i bèl·lic...», *op. cit.*

⁶⁴ Alguns es desplacen a Barcelona a lluitar des del 19 de juliol, en què els sindicats estan alertats del que està passant. Sobre els inicis del 18 de juliol a Granollers, vegeu J. Garriga, «Granollers: el conflicte revolucionari i bèl·lic...», *op. cit.*, p. 178.

⁶⁵ I segueix: «Aquestes persones que devien pressentir que quelcom s'apropava havien anat a Montcada a buscar-la i l'havien transportada a Granollers» (J. Garriga, «Granollers: el conflicte revolucionari i bèl·lic...», *op. cit.*, p. 179, citant un col·loqui amb testimonis).

⁶⁶ J. Garriga, «Granollers: el conflicte revolucionari i bèl·lic...», *op. cit.*, p. 183.

armes als seus afiliats, i comencen també els primers incendis d'edificis religiosos.⁶⁷ El dimarts l'acció segueix i es crema al carrer el que es troba als edificis religiosos acusats de complicitat amb el cop d'estat. Apareixen els primers ferits amb arma de foc, i s'ocupen les seus de les organitzacions polítiques de dreta i les cases d'algunes personalitats destacades dins del món empresarial. Les fogueres segueixen cremant als carrers, mentre ja se sent la notícia de la mort del general Gay, que estiuava a les Franqueses.⁶⁸

Enmig dels aldarulls i del desconcert s'organitzaven a tot Catalunya els Comitès de Defensa, o Milícies Antifeixistes, formats per representants de totes les forces polítiques de la ciutadania. Calia retornar a la normalitat de la vida ciutadana al més aviat possible. Calia reorganitzar la rereguarda i poder enviar homes i armes al front republicà perquè si no la guerra estava perduda. Per reorganitzar la rereguarda calia fer funcionar fàbriques i tallers, i que els homes i dones estiguessin disposats a tornar a la feina. Perquè tot funcionés calia organitzar el transport i la distribució de queviures, en definitiva, que tot seguís com una setmana abans del 19 de juliol. Aquesta fou la primera batalla que van guanyar els ciutadans de la Catalunya republicana, i els anarquistes van contribuir molt en aquesta posada en marxa de la societat, en la creació i configuració del contrapoder en molts municipis catalans on van organitzar la rereguarda i on van actuar com a alcaldes i regidors fins a la desfeta del maig de 1937.

La dimensió de la presència anarquista en els ajuntaments catalans encara està per revisar i analitzar dins la nostra historiografia contemporània.⁶⁹ La seva tasca organitzativa dins dels projectes col·lectivitzadors des del municipalisme és una de les qüestions pendents, com també ho són el paper de les escoles municipalitzades o la presència de les dones en tota aquesta nova organització social.

⁶⁷ El Centre Catòlic, les escoles de Sant Josep, l'església parroquial i la de Montserrat, el convent escola dels Frares Menors Conventuals, el de les Germanes Carmelites... Tot i això, es vol donar una aparença de normalitat que no és tal. Segons *La Vanguardia* (19/8/1936): «Gracias a la incansable labor de la Junta del Museo han podido ser salvados algunos objetos del Tesoro Artístico y arqueológico que eran patrimonio de la iglesia [...] Por parte de la Alcaldía fue advertida la obligación de hacer entrega al Comité Antifascista de los objetos de valor artístico o arqueológico procedentes de iglesias o capillas [...] Con destino al Museo, ha sido incautado el sagrario, la custodia y la cruz gótica de la que fué iglesia parroquial, así como la parte salvada de la quema del púlpito del siglo once. Todo ello de gran valor artístico y arqueológico.»

⁶⁸ *La Vanguardia*, 25/7/1936. Gay fou el president del tribunal que sentencià Galán i García Hernández a mort. El titular del periòdic era: «El general Gay perece a manos del pueblo».

⁶⁹ Vegeu D. Marín, *Clandestinos*, op. cit.

El comitè antifeixista de Granollers estava format per tres representants de la FAI CNT, ERC, UGT, POUM i ACR, un total de 18 persones.⁷⁰ Segons Garriga, el Comitè «començava a actuar, però de manera clara a partir de l'ocupació de locals i de la publicació d'un ban en el qual es deia que calia normalitzar el mercat diari i el mercat setmanal del dijous». El Comitè el signava, significativament, i a més es va instal·lar al local de la Unió Liberal, i poc després a can Ramoneda. El dia 31 de juliol es va convocar un ple extraordinari de l'Ajuntament per donar sortida a temes urgents d'organització municipal. En una assemblea s'acorda tornar a la feina el 3 d'agost i acabar la convocatòria de vaga general. També s'intenta solucionar el tema dels cobraments dels sous d'alguns treballadors industrials, i a poc a poc la ciutat s'organitza.⁷¹

Les accions i les notícies es succeeixen vertiginosament. I la vida de la col·lectivitat comença a canviar: s'envien al front 25 camions requisats, els metal·lúrgics granollerins s'ofereixen a fer dos camions blindats... i es reprenen els balls destinats al jovent. La impressió de normalitat vol fer front a la por del front i de la guerra.

Els canvis a la rereguarda

Entre els observadors internacionals que van venir a la Península a presenciar els esdeveniments hi ha Gaston Leval, un anarquista francès. Va dedicar un capítol del seu llibre a Granollers.⁷² Hi fa una síntesi del moviment anarquista a la localitat i situa la militància anarcosindicalista en 6.000 persones:

«En los sindicatos, solo quedaron seis o siete compañeros, con aptitudes reconocidas en lo referente a problemas locales y regionales [...] a los dos días después de la cesación de los combates de Barcelona, es decir, el 22 de julio, los trabajadores de la Construcción, decidieron —y éste fue históricamente uno de los primeros pasos en la revolución libertaria española— socializar su trabajo

⁷⁰ Segons *La Vanguardia* (19/8/1936): «Desde hace unos días el Comité Antifascista ocupa las dependencias del Ayuntamiento.» Sens dubte es refereix a la reunió del 17 d'agost. Segons el periòdic, el Comitè Antifeixista el componen, per la CNT: Antonio Roca, Manuel Fabregat i Salvador Mas, i per la FAI: Esteban Serras, Pericás i Vila. També dóna el nom de les altres formacions polítiques.

⁷¹ J. Garriga, «Granollers: el conflicte revolucionari i bèl·lic...», *op. cit.*

⁷² G. Leval: *Colectividades libertarias en España*. Madrid. Ed. Aguilera, 1977, p. 353 i seg.

[...] Convocaron una asamblea a la cual invitaron a los pequeños patronos [...] y les propusieron «colectivizar» sindicalmente todas las actividades de la profesión. Y —por extraordinario que parezca— los patronos aceptaron [...] de la misma forma y a renglón seguido, fueron socializados los talleres de imprenta;⁷³ luego los siguieron las tiendas de venta de calzados, y de hecho se extendió a todas las ramas de la producción [...] Granollers se socializó, pero siguiendo normas propias. Y esto merece describirse.»

A continuació Leval exposa els fonaments del comunisme llibertari a partir de l'aportació d'Isaac Puente, que fou qui va escriure la ponència guanyadora al congrés de 1936 dels confederals. Un concepte conreat des de feia anys per la família Montseny a partir de les seves publicacions.⁷⁴ L'entusiasme de Leval el porta a descriure en unes quantes pàgines el que passa a la vila vallesana:

«La administración central de Granollers estaba dirigida por 11 departamentos, que abarcaban todas las actividades [...], de los 11 departamentos, cinco habían sido confiados a la CNT, no en virtud de su potencialidad —pues en este caso podría haber exigido una representación más importante— sino por su carácter más organizador, más económico que político. [...] con todo, el sindicato es un perpetuo animador. A él se deben numerosas iniciativas que tienden a mejorar la marcha y la estructura de la economía local. Una vez más, la racionalización figura en primer término. Así, en muy poco tiempo, se organizaron siete peluquerías colectivas que substituyeron a un número excesivo de pequeños establecimientos... Todos los talleres de zapatería han sido cerrados y se ha organizado en su lugar una amplia fábrica, en la cual se hallan concentradas las mejores máquinas y está asegurada la higiene necesaria para los trabajadores. Reformas idénticas se hicieron en la metalurgia, en la cual las pequeñas fundiciones artesanales sin luz y oxígeno dieron paso a algunas unidades claras y espaciosas, donde el aire y el sol iluminaban el trabajo de las personas. Los talleres de carpintería y ebanistería presentaban las mismas innovaciones».⁷⁵

⁷³ No es porta a terme tan ràpidament com afirma Leval. La socialització de les impremtes es produeix el 16 de setembre, sota la denominació de Gráficas Unificadas de Granollers; també s'anuncia a *La Vanguardia* 16/09/1936 que s'ha socialitzat el ram de la sabateria.

⁷⁴ Vegeu D. Marín, *Anarquistas, op. cit.*

⁷⁵ Leval no oculta el seu entusiasme en tota la narració, i explica que els mateixos treballadors mostren les instal·lacions.

La vida de la ciutat es transforma per moments, i en tots els aspectes. El 9 d'agost, la premsa anuncia: «Procedese a la demolición del monumento que en época de la dictadura fué levantado en la plaza de Guimerá en homenaje a los soldados muertos en Marruecos. En su lugar se proyecta la construcción de una fuente pública». La CNT es comença a organitzar dins del municipi. El dia 17 d'agost convoca una assemblea general dels seus afiliats al Majèstic per poder conformar una representació municipal. Decideixen «ocupar doce puestos, de los veintidos que corresponden a esta. Fueron propuestos: Pedro Roca, Francisco Dedeu, Antonio Sanmartí, Salvador Mas,⁷⁶ J. Gascón, Isidro Casals, Manuel Fabregat, José Vila,⁷⁷ José Martí,⁷⁸ J. Rovira, Francisco Barrera y Miguel Badia, que fueron aceptados por aclamación».⁷⁹

El 29 d'agost s'anuncia que el Comitè Central Antifeixista i Revolucionari ha decretat el cessament de tots els funcionaris i empleats municipals sense excepció. S'anuncia que els que hi vulguin reingressar han de tornar a formular la petició.⁸⁰

Enmig del brogit de l'organització de la vida a la rereguarda comencen a arribar les notícies tristes del front, com és el cas de la mort del guàrdia urbà Joan Cerdà al front d'Osca, al qual es fa un enterrament multitudinari a Granollers:

«Abrían la marcha las fuerzas motorizadas de la columna, a las que seguía el grueso de la misma, uniformada y en formación, una compañía de la Cruz Roja con su directiva y socios, la Banda de las Milicias, que alternaba las marchas fúnebres com himnos revolucionarios. A continuación seguía el féretro, envuelto con la bandera catalana, que era llevado en hombros por sus compañeros de la Guardia Municipal, al que daban escolta algunos compañeros

⁷⁶ Salvador Mas i Casas, treballador d'aigües carbòniques, era natural de Barcelona, però residia a Granollers des dels anys de la República.

⁷⁷ Va ser delegat sindical de Granollers a la Conferència Regional de la CRT de Catalunya a Barcelona, maig i juny de 1931.

⁷⁸ Fou delegat al Ple Regional de la CNT de Catalunya el 2-4 d'agost de 1931.

⁷⁹ I continua: «Algunos de los futuros consejeros, hicieron una breve exposición de las tareas más perentorias a realizar y la nueva estructuración que requiere la vida de los municipios, lo que se proponen llevar a cabo lo más pronto posible.»

⁸⁰ *La Vanguardia*, 29/8/1936.

venidos del frente y el cuerpo de bomberos en uniforme. Las presidencias del duelo las formaban el Comité Antifascista en pleno, la viuda e hijos del finado y empleados y funcionarios municipales. Seguían nutridas representaciones de las sociedades locales, de empleados de Banca y Bolsa, Camareros, Pintores, etc. ya que todos los oficios y ramos estaban representados. Todas las fábricas y talleres paralizaron el trabajo y el comercio cerró sus puertas en señal de duelo.»⁸¹

Les escoles seran un tema comú i prioritari per als anarquistes en arribar a controlar els municipis, i en el cas de Granollers també. Joan Garriga cita que el Comitè encarrega a un arquitecte l'estudi de com pot transformar els convents en escoles. A les Josefines, ja havien començat i es proposa la matrícula al mes d'agost per al nou curs dels nois de batxillerat. Havia nascut el CENU i s'estava implantant a tot Catalunya.⁸²

Una mostra d'aquesta activitat és la nota que apareix a *La Vanguardia* el 22 d'octubre de 1936, en què es convoca els afiliats a la FETE de la comarca perquè presentin els seus documents i expedients a la Casa del Poble per demanar el reingrés a la feina.⁸³

La central anarcosindicalista comença a oferir estadístiques dels seus sindicats a la premsa llibertària. Concretament a *Campo. Órgano de la Federación Regional de Cataluña*. CNT-AIT apareixen periòdicament les xifres d'afiliats. A Granollers la xifra d'afiliats és de 4.000, seguida de 2.000 a Mollet i de 700 al Baix Montseny (Celoni). Seguirà Cardedeu amb 500, la Garriga amb 307, Codines del Vallès i Llinars amb 200 a cada població, i amb menys sindicació Montmeló, Montornès i la resta de poblacions de la comarca.

No descriurem aquí la composició dels consells municipals ni les picabaralles que s'organitzen a l'entorn del poder i del control de

⁸¹ *La Vanguardia*, 16/9/1936.

⁸² Leval descriu amb entusiasme la situació de les escoles a Granollers: «Se respira aquí, como en tantas partes, el cuidado de la infancia [...] Los primeros gastos se elevaron a 300.000 pesetas oro. Otros se han comprometido. Porque los militantes de Granollers sueñan con un porvenir magnífico.» I afegeix a continuació una dura constatació: «P.D. Poco después, Granollers fue arrasado por la aviación franquista.»

⁸³ És possible que aquesta reunió dels socialistes volgués fer front a l'*intrusisme* dels anarquistes, que organitzaven escoles sense disposar de titulació, com va passar en molts municipis catalans. Serà a partir del 1937 quan la Generalitat comença a controlar i demanar titulacions de mestre i els anarquistes s'hi oposen enèrgicament a través dels seus òrgans de premsa (*Ideas. Portavoz del Bajo Llobregat*).

les col·lectivitzacions. Ho ha fet ja Garriga i Andreu a partir de la documentació municipal i la premsa periòdica.⁸⁴ En aquest article intentem oferir altres aspectes que complementin els estudis precedents. Qui era l'home que fa d'alcalde anarquista a Granollers? Es tracta d'un càrrec que, sens dubte, podia haver exercit Valeri Mas, activista incansable des dels anys de la dictadura de Primo, però ara cridat a esferes més altes.

Manuel Fabregat i Selaes (1901-1964) va presidir l'alcaldia de Granollers en dos períodes: des del 29 d'octubre de 1936 al 16 de juliol de 1937 i molt breument, del 5 al 27 d'octubre del 1937. Militant confederal i músic, residia a Granollers des dels anys vint i fou professor de l'escola de la Unió Liberal. Catalanista i anarquista, als anys trenta funda *Inquietud* amb altres companys. Al començament de la guerra residia amb la família d'Alfons Marsol, a dispesa, al carreró de Sant Cristòfol i treballava a la Unió Artística.

La repercussió de l'enfrontament entre anarquistes i comunistes que es concreta en les jornades de maig de 1937 significa la pèrdua de l'hegemonia anarquista en moltes viles i ciutats catalanes. Significa també el bandejament dels membres del POUM dels llocs de responsabilitat a la rereguarda i la involució d'algunes de les conquestes més radicals que s'estaven produint a l'entorn de les col·lectivitzacions industrials o d'altres, com ara el sector de les escoles o la municipalització dels habitatges. Com afirmàvem, la pèrdua de l'hegemonia anarquista apartà bona part dels nous alcaldes, i Fabregat, en el cas de Granollers, en fou un. No només això sinó que en fou destituït per ordre del delegat d'Ordre Públic de Granollers i el 23 de juliol ingressà a la Model de Barcelona.⁸⁶

Al cap de dos mesos va ser posat en llibertat per l'Audiència Territorial i va tornar breument a l'alcaldia. El 27 d'octubre en

⁸⁴ J. Garriga, «Granollers: el conflicte revolucionari i bèl·lic...», *op. cit.* Segons Garriga, els consellers anarquistes són, el 28 d'octubre del 36 i passada l'eufòria anarquista dels primers dies: alcalde president, Manuel Fabregat; conseller d'Hisenda i Economia, L. Francesc Dedeu Gatuelles; conseller de Proveïments, Salvador Mas Casas; conseller de Treball, Pere Roca Prieto; conseller de Governació i Defensa, Joan Vila Martorell, i conseller, Josep Martí Vert. La reestructuració es fa a partir de la Conselleria de Seguretat Interior i del decret que promulga. Els Comitès de Milícies Antifeixistes havien estat dissolts al setembre, la Generalitat vol tornar a tenir el control dels ajuntaments. El conflicte comença en l'àmbit local.

⁸⁵ L. Tintó, *Relació d'alcaldes de Granollers 1852-1998*, 2002.

⁸⁶ El delegat fou J. A. Jiménez Garay, que l'acusà de «desafecció al règim» (P. Pagès, *La presó Model de Barcelona. Història d'un centre penitenciari en temps de guerra (1936-1939)*, Barcelona, 1996.

el ple municipal, ERC va reclamar l'alcaldia i va obtenir el suport del PSUC i d'Acció Catalana. Només va donar suport a la CNT la Unió de Rabassaires. Això va motivar que perdés l'alcaldia, i els anarcosindicalistes es van retirar de la Comissió de Govern.⁸⁷ Indubtablement, els anarquistes havien perdut la rereguarda, i el POUM havia desaparegut quasi completament a mans, no tan sols dels «emissaris moscovites» sinó també d'alguns sectors polítics d'esquerra que no desitjaven la revolució social, o almenys la que plantejaven els anarcosindicalistes.

Van ser uns mesos de revolució, una posada en pràctica de les tesis autogestionàries plantejades des de l'aparició dels primers projectes utòpics, el cooperativisme, o els projectes comunals —millieus llibres— de noves formes de relació entre les persones, una revolució que es plasmà també a Granollers.

Durant uns mesos l'assaig va ser possible. Com explicava un Orwell sorprès, homes i dones van canviar la vida quotidiana de ciutats catalanes com ara Barcelona o Granollers.⁸⁸ Les col·lectivitzacions en la producció donen forma a altres propostes municipals, com són la municipalització de l'habitatge,⁸⁹ la creació de menjadors comunals a càrrec del municipi,⁹⁰ l'escolarització obligatòria de tota la població infantil, la creació d'un periòdic, *Orientaciones Nuevas*, o l'acollida dels refugiats que comencen a arribar a partir del final de novembre del 1936. Depassa l'extensió d'aquest article descriure cada una d'aquestes importants iniciatives. Només en fem algunes pinzellades breus i engresquem els joves investigadors a aprofundir-hi, ja que es disposa de bona i contrastada informació i de bons treballs de referència, com són els de J. Jordana (1988) i els diversos de Planas, Garriga i d'altres.

⁸⁷ El 4 de maig de 1938 s'hi van reincorporar la CNT i la Unió de Rabassaires, i Fabregat va ser regidor de Foment i d'Obres Públiques fins que va partir a l'exili en entrar les tropes franquistes. Fabregat va viure exiliat fins a la seva mort, i va treballar de músic.

⁸⁸ Un Orwell que poc després escriurà la seva decepció a *La granja animal*.

⁸⁹ J. Jordana, «Un cas de municipalització de les finques urbanes durant la guerra civil. Granollers 1936-1939», Granollers, 1988. Aquest treball, modèlic per la seva qualitat, podria assentar les bases d'un estudi comparatiu entre diversos municipis amb majoria anarcosindicalista que participen del mateix projecte, com ara l'Hospitalet de Llobregat o el Prat.

⁹⁰ Vegeu J. Garriga, «Granollers: el conflicte revolucionari i bèl·lic...», *op. cit.*, p. 185. L'autor descriu el funcionament dels menjadors a partir dels lligalls municipals i de la premsa. Arriba fins i tot a detallar-ne el menú, els horaris i els efectius humans. L'autor també en destaca les iniciatives culturals a la rereguarda: exposicions, festivals, etc.

També apareixen publicats nous materials que veuen la llum relacionats amb les patrulles de control i la violència que es desfermà a la rereguarda. En podem destacar alguns documents. El primer és un informe del Jutjat sobre Centelles (24/02/1937, Barcelona) en què apareixen implicats militants de Granollers, i també un Informe del Departament de Defensa de Granollers (17/03/1937) i un de la Brigada Antifeixista de Granollers (18/03/1937) sobre els trets disparats pel fabricant Ramon Montaña i les seves conseqüències.⁹¹

Destaquem aquí la importància d'un òrgan de premsa anarquista que no ha estat descrit ni estudiat monogràficament. Ens referim a *Orientaciones Nuevas*, un periòdic que comença la seva marxa en uns temps difícils per als llibertaris, que van perdent poder polític en l'àmbit municipal, i que és germà d'altres iniciatives municipals o comarcals sorgides del període bèl·lic, totes en castellà: *Ideas*, *Portavoz libertario del Bajo Llobregat*, *Acracia*, de Lleida, o el monogràfic *Campo*. *Órgano de la Federación Regional de Cataluña*. CNT-AIT. El periòdic vallesà es fa ressò dels fets d'abast comarcal i serveix alhora de comitè de relacions entre uns personatges que estan separats pels esdeveniments de la guerra, i per la confusió de la rereguarda.

Aquests periòdics breus, animats per redactors gairebé anònims, només coneguts dins la mateixa localitat, alternen els escrits amb alguns comunicats de la CNT-FAI, o JJLL i alguns articles de fons de militants destacats: Garcia Oliver, Frederica Montseny, els inevitables homenatges a Durruti a tota plana, i algunes cançons i notes d'educació racionalista i alguna columna, breu, femenina. A l'òrgan vallesà trobem una col·laboració important i constant, potser l'única, la de Francesc Janer i Boix, *Clar-i-net*, que ha passat de col·laborar a *La Gralla* al nou òrgan anarquista. També hi consten, com a director, Juan Parellada i, com a redactors, T. Doreste, Juan Antó, Vicente Buñuel, Ramón Garrell, Juan Vilaplana, Isidro Vilaplana i Eduard Martínez, i Claudio Gimeno com a dibuixant i també actiu redactor des de la Columna del Vallès. També Vinaixa signa algun dibuix. L'òrgan ens informa periòdicament de la vida al municipi, i mereix un bon estudi. També hauríem d'establir si té relació amb la desaparició de l'importantíssim periòdic *La Gralla*,

⁹¹ Tots reproduïts a J. L. Martín Ramon, *Ordre públic i violència a Catalunya (1936-1937)*. Comitè Central de Milícies Antifeixistes. Junta de Seguretat Interior. Conselleria de Seguretat Interior, Barcelona, Diputació Provincial de Barcelona - Ed. Dau, 2011.

que acompanya la quotidianitat de Granollers durant 17 anys i desapareix al gener de 1937.

La Columna del Vallès: una necessitat⁹²

L'origen de les milícies de voluntaris anarcosindicalistes al front està en els mateixos Comitès de Defensa creats els primers dies de la revolució.⁹³ Aquests eren les baules de la cadena de la mateixa infraestructura de l'organització clandestina anarcosindicalista que tindran també pervivència en les xarxes de solidaritat —però també d'acció— que apareixen després de 1939, tant a l'exili com al que s'anomena *exili interior*. Com afirmàvem, l'antecedent immediat de les milícies són els grups d'acció, que es mantenen en les estructures anarquistes des dels anys de la Internacional de treballadors, amb més o menys intensitat.

Alguns Comitès de Defensa promouen la formació de columnes de voluntaris al front per combatre el cop d'estat militar una vegada s'ha aconseguit parar la dissidència a les ciutats republicanes, i amb les armes arrabassades als mateixos revoltats. Aquestes columnes estan sota les directrius del Comitè Central de Milícies Antifeixistes (CCMA).

Granollers i la seva comarca, industrioses i amb una forta implantació anarcosindicalista, faran la seva aportació a la lluita que s'ha desfermat. A *La Vanguardia* del dimecres 16 de setembre de 1936 trobem ja les primeres notícies sobre l'organització d'una columna formada amb voluntaris del Vallès: «Està pròxima a partir la Columna del Vallès, compuesta por 500 hombres jóvenes, dotados de elevada moral combativa».

El mes d'agost de 1936 es constituïa la Columna del Vallès gràcies al fet que nombrosos voluntaris van acceptar d'anar a lluitar al front d'Aragó amb les columnes que s'anaven organitzant

⁹² Segons Joan Zabalo, «la Columna va sorgir com una necessitat. Tothom sabia el que estava en joc, i per això, sobretot la joventut, bullia d'entusiasme i coratge, per la qual cosa estava disposada a incorporar-se a qualsevol unitat que anés al front a deturar l'avanç dels insurrectes...» (*Els Últims Quixots. La Columna del Vallès Oriental*, Granollers, 1983, p. 8).

⁹³ Sobre l'organització de les columnes de voluntaris i la seva localització a Barcelona i el seu cinturó vegeu J. L. Oyón i J. J. Gallardo, *El cinturón rojinegro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona*. Barcelona. Ed. Carena, 2008.

espontàniament.⁹⁴ Segons un dels seus integrants, es denota clarament la intervenció dels anarcosindicalistes en la proposta de la marxa al front, igual que ho estaven fent en altres poblacions on la seva presència era important. Explica Joan Zabalo: «Encara que l'inici fou inspirat pel sector confederal, immediatament s'hi aplegaren grups d'homes de totes les tendències antifeixistes que es sentien agermanats...» Així, en una reunió del Comitè de Defensa es va decidir d'organitzar la Columna, «puix es considerava que el lloc de tots ells era el front, preferentment amb unitat pròpia, abans d'anar a parar a qualsevol grup desconegut o d'aventurers». Es va cercar un nom i desestimant Espartaco, es va decidir el de la comarca que va proporcionar quasi tots els homes. A més, es va refusar l'enrolament dels més joves o dels que tenien moltes obligacions familiars. Es va acceptar la lleva del 34. A partir d'aquí es va fer un entrenament intensiu.⁹⁵

L'oficina d'enrolament es va instal·lar a l'Hotel Europa, on es van concentrar els voluntaris i es va començar a organitzar la marxa. L'expectació era molt gran: la fàbrica Roca Umbert es va encarregar de dotar-la de roba i els uniformes van ser proveïts per can Sitjes (sastres, modistes i sastresses). Altres fàbriques i tallers els van donar sabatilles, corretges, calçotets, sabates i espadenyes, i un anònim els va regalar 600 cigarrets.

Genís Mayordomo fou un dels principals organitzadors: «L'equipament, organització i altres afers, fou laboriosa, i en ella demostrà unes qualitats insospitades, ben secundat per una sèrie de granollerins. Tot i que posteriorment va ser nomenat comandant en cap de la 126 Brigada, i més tard de la 28 Divisió, no va deixar de preocupar-se perquè la Columna del Vallès tingués les atencions necessàries... amb la qual cosa es va evitar més d'un desastre. I féu possible que la majoria dels seus components poguessis sortir

⁹⁴ «Entre aquelles mobilitzacions, la Columna del Vallès constituí un exemple d'organització i d'eficàcia, i malgrat haver participat durant aquells interminables tres anys en operacions arriscades i d'haver passat per totes les vicissituds pròpies d'una guerra tan cruenta i despietada, possiblement se'n sortí amb menys baixes que altres unitats gràcies a un complàyer-se, a una solidaritat entre els seus components —tropa i oficials— producte d'una germanor total, possiblement feta per raons d'una mateixa procedència, així com també per les contínues atencions prodigades des de la reraguarda —Granollers i tota la comarca—, amb un servei de camions setmanals que subministraven el necessari, mantenint alta la moral amb el caliu d'un poble solidari» (*Els Últims Quixots.op. cit.*, p. 5).

⁹⁵ El cap de la Columna del Vallès fou Serras, i els caps de centúria foren Hernández, Escritgs, Faig i Calderón. Més tard fou nomenat Genís Mayordomo com a cap de la Columna, en ser traslladat Serras a comandant de la 127 Brigada, ja militaritzada.

Ponències

amb vida d'aquella guerra civil tan cruenta. Genís Mayordomo va ser com un pare per a molta jovenalla inexperta que es veié abocada al fratricida enfrontament». Tot això diu molt de la seva senzillesa i qualitat humana.⁹⁶ Va trobar feina a l'editorial Bruguera, on va coincidir amb un grapat d'antics companys de la columna vallesana, tots confederals.

La Columna vallesana partí de Granollers; van marxar cap a Barcelona, al quarter de Pedralbes, on van fer nit, i a l'endemà van partir cap al front de guerra a l'Aragó. En total més de 600 homes de Granollers o de la comarca.⁹⁷

No relatarem aquí les diverses vicissituds de la columna, ni el seu itinerari pels fronts de guerra. Podem resumir que es va desplaçar a Vicièn i d'allí cap a Almodévar, a Osca, on van entrar per primer cop en combat.⁹⁸ Es van incorporar a la Columna Ascaso, comandada per Gregorio Jover, un antic membre dels Solidarios, el grup de Durruti i els germans Ascaso.

Malgrat l'entusiasme, la improvisació va marcar els primers combats: la manca d'armament adient de l'exèrcit republicà va començar a fer defallir les millors expectatives, però des de Granollers aviat van arribar les primeres municions fabricades per les noves indústries de guerra col·lectivitzades. «Al cap de dos dies ja teníem les pintes a satisfacció, fabricades impecablement i en un temps increïble als tallers Botey de Granollers, ciutat que a tota hora estigué atenta a les necessitats dels seus fills...»⁹⁹

En arribar el procés de militarització obligatòria de les columnes de voluntaris de l'exèrcit republicà, els membres de la columna vallesana es van integrar dins del 501 Batalló de la 126 Brigada

⁹⁶ Riera explica que Mayordomo hauria pogut passar a França sense problemes, fent valer el seu càrrec, però ho rebutjà per compartir la mateixa sort que els seus homes. Va passar al camp de concentració d'Albatera, un dels més durs. Hi passà prop d'un any i va ser jutjat en consell de guerra a Barcelona; se li va demanar la pena capital, que va ser reduïda a 30 anys de presó, dels quals en va fer 7. Es va negar a signar un document d'adhesió al règim, cosa que va complicar la seva situació. A la narració s'incorpora un extracte del seu consell de guerra.

⁹⁷ Abans de marxar es va fer l'acomiadament amb un dinar al menjador popular que es va fer per torns, ja que tots no hi cabien.

⁹⁸ «De bon matí ens repartiren una mena de fusells mexicans que semblaven espingardes, i uns paquets de projectils molt més grossos que els usuals» (*Els Últims Quixots*. op. cit., p. 6).

⁹⁹ *Ibidem*.

de la 28 Divisió. El canvi, el febrer de 1937, es va fer després de grans discussions i polèmica perquè els anarquistes es negaven a la militarització obligatòria i a deixar-se manar per comandaments desconeguts. L'esperit anarquista va seguir dins la columna, tot i la militarització obligatòria.

«El que és innegable és que dins de la Columna hi hagué sempre un clima de solidaritat, germanor i respecte i que els caps, molts d'ells confederals, van ser veritables companys en tot moment amb els altres combatents, fins i tot en les pagues, que durant molt de temps varen ser les mateixes per a tots, perquè ells refusaren la diferència que els corresponia per llur graduació.»¹⁰⁰

German Riera rememora la formació d'aquella divisió formada majoritàriament per combatents anarquistes: «Con las fuerzas confederales que había en el frente de Huesca se formó la 28 División, bajo el mando de Gregorio Jover.»¹⁰¹ Riera no és anarquista sinó republicà; havia freqüentat l'Ateneu de Sant Andreu, cosa que li va fer tenir molts amics anarquistes, els qual apreciava. Els seus records són un testimoni viu de la vida al front d'aquells nois voluntaris de tot Catalunya i ens ajuden a refer la desgràcia quotidiana del front de guerra.

Riera descriu el front d'Osca: «Las fuerzas combatientes de la provincia de Huesca era casi todas confederales. Los mandos, todos de la confianza de la CNT y la FAI. Las columnas que yo conocía eran: Aguiluchos de Garcia Oliver, Columna del Vallès, Roja y Negra de Barbastro y un grupo de Federales.» Manava la 125 Brigada Miguel Garcia Vivancos; la 126, Genís Mayordomo, i la 127, Máximo Franco, tots ells amb la graduació de comandant.

L'estat major de la 125 estava format pel capità Armada (professional), l'alferes Martínez a la 1a secció (professional), Mariano Pascual a la 2a secció (de milícies), el tinent Merino a la 3a secció (professional), el comissari de brigada Terrajillo (de milícies), l'habilitat tinent Cugota (professional), Burman en Cartografia i algun voluntari més, entre els quals dos anarquistes, l'un de Bulgària i l'altre suís. Riera descriu també la composició de les Brigades:

¹⁰⁰ *Els Últims Quixots*, op. cit., p. 9.

¹⁰¹ G. Riera, *Habla un vencido*, Barcelona. Ed. Autor, 1979.

«Las Brigadas se componian de 4 Batallones El 1º lo mandaba Meléndez, comandante de Milicias (que había rehusado a la escala profesional), de comisario iba Mayo, de Milicias. De capitán de la 1ª Compañía, quién esto escribe, Germán Riera Condal; de la 2ª Villena; de la 3ª López, de la de ametralladoras Dito, como capitán de transmisiones, Artal, todos de Milicias; el capitán del Escuadrón Móvil el italiano Papirio Isopo; de teniente de Intendencia, Almirall, también de Milicias. Mis tenientes eran Mercadé, Lafuente y Pérez.»¹⁰²

Al final de la guerra són comandants de brigada Serra i Meler,¹⁰³ i comandants de batalló: Ricardo Melendes, Riera, Figueras, Vila, Torraça, Mayordomo, Villena, Zanoto i Otto.

La valentia dels homes de l'antiga columna del Vallès els va fer guanyar la distinció d'ésser nomenats la millor unitat de tot l'exèrcit de la República i els fou concedida la Medalla Col·lectiva del Valor. La 28 Divisió estava formada per 27.000 homes, 3 brigades (125, 126 i 127) i el comandament. La 126 brigada estava formada pels batallons 501, 502, 503 i 504. Segons els protagonistes dels fets, «la Brigada fou dirigida quasi sempre per milicians, ja oficials titulats, de Granollers i la comarca del Vallès, igual que la divisió».¹⁰⁴

Germán Riera dedica molts paràgrafs a Esteban Serra, de Granollers, cap de la 127 Brigada de la 28 Divisió, «mi jefe inmediato superior, por ser yo comandante del 2º Batallón de la misma. A lo largo de estas páginas le he mencionado repetidas veces, siempre con gran respeto y afecto: era todo un hombre, y lo fue, según testigos presenciales, hasta el último minuto de su vida. Serra, altruista sincero como auténtico cenetista que era, fué un austero luchador del Vallès, su comarca, donde se le apreciaba mucho. Los servidores de Franco le fusilaron en el Campo de la Bota. Las mismas descargas segaron a un mismo tiempo la vida de Juan Vila, comandante del 4º Batallón, y de un Comisario, los tres cenetistas».

¹⁰² Pérez serà un dels primers morts de la Brigada.

¹⁰³ Notes biogràfiques de Meler a G. Riera, *Habla un vencido*, op. cit., p. 222 i seg.

¹⁰⁴ «Quan es parla de la Columna del Vallès Oriental, després d'aquest espai d'anys d'incomprensible silenci, jo que he format part d'ella sento una gran admiració per tots aquells homes que han passat un anonimat, que han sigut empresonats, menyspreats i alguns d'ells afusellats, i tanmateix escriviren una pàgina heroica en la història que un dia caldrà decidir-se fer de la comarca del Vallès Oriental i dels seus homes» (Claudi Gimeno a *Els Últims Quixots*, op. cit., p. 8).

Riera explica que un testimoni li dóna detalls de l'assassinat: «Ambos le confirmaron la asombrosa entereza de Serra [...] como colofón añadiré que la madre de Serra siguió residiendo en Granollers.»¹⁰⁵

També Genís Mayordomo destacà per la seva valentia. Va arribar a Granollers des de Monistrol. A Granollers es va casar i va militar a la CNT.¹⁰⁶ Segons Francesc Llobet, Mayordomo va defensar el monestir de Montserrat i «des del Comitè de Monistrol, amb el vistiplau de la Generalitat, féu prevaler el criteri de vetllar pel respecte i la conservació de tanta riquesa històrica i cultural com s'hi trobava, fent emparedar els accessos i organitzant una guàrdia mixta de milicians i Mossos d'Esquadra de Barcelona».

Francesc Oliva, de les Franqueses, fou un dels voluntaris de la columna. Rajoler, del sindicat de la Construcció, era un home molt apreciat que va aconseguir alegrar les jornades al front amb les seves sarsueles i cançons populars. Havia estat tenor solista de la Coral Amics de la Unió. Fou tinent a la tercera companyia, amb Jubany, en Lluís i el capità Casas. Va estar a punt de ser expulsat de l'exèrcit republicà perquè es va comprovar a la seva fitxa que havia nascut a Andorra i el govern republicà s'havia compromès a expulsar tots els estrangers de les seves files.¹⁰⁷ Va partir i va organitzar xarxes d'evasió per als aliats en els anys de la resistència antinazi. També va fer l'estraperlo i ajudà no pocs granollerins.

Un altre dels homes de la Columna del Vallès fou Àngel Bassa (1920-1980), de Granollers, que va lluitar amb els seus companys al front d'Aragó i que en passar a França visità els camps de concentració i a la sortida participà en la resistència. Després va ajudar a reorganitzar l'exili anarquista i el 1949 fou nomenat secretari de la Federació Local de Meyreuil. Fins a la seva jubilació treballà de miner a Biver de Gardana. Va publicar nombrosos articles a la premsa confederal, entre altres a *Espoir* i *Boletín Interno CIR*.

¹⁰⁵ G. Riera, *Habla un vencido*, op. cit., p. 177 i seg.

¹⁰⁶ Una semblança a *Els Últims Quixots*, op. cit., p. 48 i seg.

¹⁰⁷ *Els Últims Quixots*, op. cit., p. 45.

La lluita antifranquista

La derrota republicana marcaria per sempre la vida local des del gener de 1939. Molts ciutadans van emprendre el difícil camí de l'exili. Els civils, en modestos vehicles o a peu; els soldats, amb les seves unitats, van quedar dividits entre els que aconseguien guanyar la frontera des de Catalunya, i els que malauradament van quedar encerclats dins les zones controlades per l'exèrcit rebel, com fou el cas d'alguns antics membres de la Columna vallesana que van quedar en terres valencianes.

També la repressió comença immediatament. Als periòdics apareixen les primeres notícies de detenció de ciutadans. La sospita i la delació fan la seva aparició als carrers de les ciutats.

Afloreix també la lluita i la resistència. Alguns joves s'incorporen ràpidament a la lluita en contra del dictador. Durant els anys de la guerra europea plana encara la incertesa, però així que es preveu la victòria dels aliats els resistents es comencen a organitzar. Des de l'interior dels camps de concentració de França s'estructuren els primers grups. Alguns actuen en l'entorn del mestre aragonès Francisco Ponzan. La seva tasca és fonamental per ajudar a evadir persones amenaçades pel nou règim. El grup de Ponzan aconsegueix treure persones del camp de concentració d'Albatera, a València.

Un dels lluitadors antifranquistes més destacats fou un jove militant de les Joventuts Llibertàries en temps de revolució, i que no es va resignar a la vida a l'exili. Decidí tornar a Catalunya i resistir al franquisme. Fou *el nano de Granollers*. Ramon González Sanmartí (1920-1948) va ser, sens dubte, un dels rostres més desconeguts de la lluita antifranquista fins fa ben pocs anys, en què a poc a poc es va recuperant la memòria de la lluita armada dels anys de la postguerra. Des dels anys de la seva joventut va formar part de les forces anarcosindicalistes del Vallès, ja que el 1933 es va afiliar a la CNT. Era un aprenent de 13 anys del sector tèxtil, concretament de la fàbrica Roca Umbert. Un any després fou detingut pels fets d'octubre i va passar ja els primers mesos a la presó, on va conèixer la plana major de l'anarcosindicalisme confederal i va entrar en relació amb els sectors més radicalitzats dels grups anarquistes. El 1935, ja en llibertat, forma part del primer comitè de Granollers de

les Joventuts Llibertàries (JJLL) i de la Federació Anarquista Ibèrica (FAI), on va conformant el seu autodidactisme a base de lectures i la freqüentació dels actes lúdics de l'ateneu: sortides dominicals, lectura de poemes, mítings i conferències, etc.

En esclatar el cop d'estat va lluitar als carrers i ben prest s'afilià a la Columna del Vallès sota el comandament del seu amic Genís Mayordomo, però la seva joventut el va fer tornar a la rereguarda arran de l'ordre del general Sebastián Pozas, comandant de l'exèrcit republicà de l'Est, de llicenciar els nois menors d'edat que havien marxat en les primeres columnes de voluntaris al front d'Aragó.

Retorna a Granollers i col·labora amb el Comitè Antifeixista local i a l'entorn dels nous projectes endegats pel nou consistori municipal, però no pot resistir l'impuls de marxar, un altre cop, cap al front de guerra, i aviat, el 1938, un cop enfonsat el front d'Aragó, marxa amb altres joves de les JJLL cap a l'antiga Columna Durruti, ara 26 Divisió, sota el comandament d'un experimentat anarquista valencià: Ricardo Sanz Garcia.

Tots ells lluitaran en terres catalanes, al Pallars Jussà i la Noguera (Sant Corneli, Sant Romà d'Abella, Camarasa), per anar a parar, amb la retirada, cap als Pirineus, que travessa amb les unitats desmantellades de l'exèrcit republicà. Un cop a França farà el camí dolorós de l'univers concentracionari. Volta pels camps de refugiats, i precisament freqüenta els més durs, reservats pels francesos als anarquistes, com és el de Vernet d'Ariège. També va a Barcarès, Argelers i Sant Cebrià.

Va aconseguir fugir-ne i es va allistar com a legionari a la Legió Estrangera per combatre el nazisme. Va ser traslladat a Marroc, però el cos li va passar factura per tantes penúries i va emmalaltir greument. Fou llicenciat i va retornar a Europa, on va formar part de les files de la resistència en contra del nazisme i sembla que va col·laborar amb els grups de Ponzan i les seves xarxes d'evasió de pilots anglesos, juntament amb altres granollerins. També va fer d'enllaç de la CNT clandestina. Després de la victòria aliada s'implica en la reconstrucció de l'entramat anarcosindicalista de l'exili i retroba els seus antics companys en terres franceses a l'entorn de la CNT de París i del nucli de Tolosa de Llenguadoc. Va freqüentar Antonio Téllez, Liberto Sarrau, Amador Franco i alguns més, i es

va integrar dins dels grups organitzats de Josep Lluís Facerias,¹⁰⁸ Celedonio Garcia Casino, *Celes*, i també el de Wenceslao Giménez Orive i «els manyos».¹⁰⁹

Un dels impactes més importants en la societat de Granollers en plena postguerra fou l'atracament a mans dels *maquis* de l'empresa Roca Umbert. El protagonista va ser un antic empleat de la fàbrica: *el nano*, que acompanyat de Juan Cazorla Pedrero i Pere Adrover Font, el iaio, va aconseguir un botí —*una expropiació*— de 18.000 pessetes enmig d'una gran expectació. Era el darrer dia del mes de maig de 1947, dia de pagar en efectiu els jornals obrers, i Ramon González tenia informadors dins la fàbrica.

Poc temps després, el 12 de juliol els atracadors van tornar a l'atac. Aquesta vegada, però, el motiu va ser ben diferent: l'execució d'un confident policial, antic anarquista, que delatà els companys i provocà nombroses detencions i morts. Era Eliseu Melis i fou convocat a una falsa cita, una emboscada dels homes d'acció.

L'estiu de 1947 Ramon González es va integrar al novell MLR, és a dir el Moviment Llibertari de Resistència organitzat per Liberto Sarrau, un antic militant barceloní. No comptaven que la repressió franquista s'accentuaria aquests anys en contra dels grups armats, ja que es va comprovar que els aliats no estaven disposats a combatre la dictadura que assolava l'estat espanyol. Ara la policia i la guàrdia civil van actuar amb tota contundència en contra de la desafecció i van començar a caure els primers homes als carrers de Catalunya i a les zones feréstegues de la resta del país. De 1947 a 1949 cauen la majoria d'homes dels grups anarquistes clandestins.

Al novembre de 1947 González, juntament amb Lluís Facerias, Cazorla Pedreño, *Tom Mix*, Ballester Orovigt, Garcia Casino i Ibars Juanias, s'internà una altra vegada des de França a Catalunya. Les anades i vingudes per la línia de la frontera són constants, però també, cada vegada més, les delacions i els controls. A poc a poc van caient els homes de la CNT i les Joventuts Llibertàries. Cada cop és més fàcil identificar-los i van quedant aïllats d'un moviment obrer en el qual no participen precisament a causa de la clandestinitat

¹⁰⁸ Sobre Lluís Facerias, vegeu A Téllez, *La guerrilla urbana. 1. Facerias*, París, Ruedo Ibérico, 1974.

¹⁰⁹ Testimoni del seu biògraf Antonio Téllez Solà i de Liberto Sarrau. Entrevistes amb l'autora. També vegeu D. Marín, *Clandestinos*, op. cit.

forçada en què viuen. La majoria estan reclamats per qüestions relacionades amb el període 1936-1939.¹¹⁰

El mes de març de 1948 tornen a baixar a Barcelona, aquesta vegada amb Juan Alcacer Albert, com a delegats de les Joventuts Llibertàries per presentar informes i connectar interior i exterior.

156

La fi va arribar aviat per a Ramon González. La seva vida activa de militant armat antifranquista el va portar a la mort al carrer a causa d'un tret al front. Va caure en un parany als carrers Tallers cantonada Valldonzella i plaça Bonsuccés. Una delació va fer que Domènech fos abatut als 28 anys. Van poder fugir els seus companys Raül Carballeira, Víctor Garcia i Juan Cazorla, que va haver de ser atès pel metge Pujol i Grua d'una bala a l'intestí. El metge havia estat un antic militant de la CNT i coneixia els anarquistes del Vallès perquè havia treballat a la Roca. La Catalunya clandestina dels homes de la CNT s'anava acabant, i amb ella part d'una història de més d'un segle de lluites i esperances.

Ponències

M. Dolors Marín Silvestre
Historiadora

---

¹¹⁰ Entrevista amb la viuda de Francisco Ballester Orovich. Perpinyà, desembre 2009.